البيقونية

المنظومة البيقونية

لِعُمَرَ (أَوْ طـٰه) بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ فُتُوْحٍ الْبَيْقُوْنِيِّ الدِّمَشْقِيِّ

(ت. نحو 1080هـ)

އަލް-މަންޡޫމަތު އަލް-ބައިޤޫނިއްޔާ

ޢުމަރު (ނުވަތަ ޠާހާ) ބިން މުޙައްމަދު ބިން ފުތޫޙު އަލް-ބައިޤޫނީ އަދް-ދިމަޝްޤީ

(ވަފާތުވީ ގާތްގަނޑަކަށް 1080ހ.)

ތަރުޖަމާކުރީ:

أبو الزرقان القرطاسي

الْمَنْظُومَةُ الْبَيْقُونِيَّةُ

لِعُمَرَ (أَوْ طٰـهٰ) بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ فُتُوْحٍ الْبَيْقُوْنِيِّ الدِّمَشْقِيِّ

(ت. نحو 1080هـ)

***

އަލް-މަންޡޫމަތު އަލް-ބަޔްޤޫނިއްޔަތު

ޢުމަރު (ނުވަތަ ޠާހާ) ބިން މުޙައްމަދު ބިން ފުތޫޙު އަލް-ބަޔްޤޫނިއްޔީ އަދް-ދިމަޝްޤީ

(وَفَاة ގާތްގަނޑަކަށް 1080ހ)

***

[بَيْت ގެ عَدَد: 34]

[بَحْر (وَزَن): الرَّجَز]

مركز الميزان

މަރުކަޒުލް މީޒާން

- ފުރަތަމަ ޗާޕު -

ޖުމާދަލް އާޚިރާ 1447ހ

ޑިސެމްބަރު 2025މ

تَرْجَمَة އާ ބެހޭ ކުރު بَيَان އެއް

عَرَبِي ގެ نَصّ: ކޮންމެ صَفْحَة އެއްގެ ފުރަތަމަ ފޫޓްނޯޓުގައި، مُؤَلِّف ގެ މިޔެން بَيْت ނަ ކުރު އެއް بَيْت ލިޔެވިފައިވާނެއެވެ. އޭގެ ކޮންމެ بَيْت އެއްގެވެސް، صَدْر އާއި عَجْز فَرَق ވާނޭހެން ދުރުގައި މިފަދަ (***) ފާހަގަކޮށްފައި ޖެހިގެންނެވެ. އަދި عَرَب ގޮތް بَيْت ތަކުގައި ވާނީ ޙަރަކާތް ޖެހިފައެވެ. ދެން ކޮންމެ عَرَب ގޮތް بَيْت އެއް ފަހުގައި، ވިޔާކުރުގެ ގޮތުން ތަރުޖަމާ ދީފައިވާނެއެވެ. އޭގެ ހިތުދަސްކުރާ ދަރިވަރަކަށް ފަސޭހަކަމަކަށެވެ. އަދި އެއަށްފަހުގައި، ތިން ޖުމަލަކުން ދިވެހި تَرْجَمَة ލިޔެވިފައިވާނެއެވެ. މިގޮތުގައި ކޮންމެ صَفْحَة އެއްގައިވެސް، ގޮތް بَيْت ގެ تَرْتِيْب އިން ގެނެވި އެކުލަވާލައިވާނެއެވެ.

تَرْجَمَة ގެ أُصُوْل: ފުރަތަމަ تَرْجَمَة ކުރެވިފައިވަނީ، لَفْظِي ގޮތަށެވެ. އެބަހީ: ވަކިބަސްބަހުގެ ވަކިވަކި مَعْنَى އެވެ. އެއަށްފަހުގައި، إِجْمَالِي تَرْجَمَة ކުރެވިފައިވާނެއެވެ. އޭގެ ވަކިބަސްބަހުގެ ވަކިވަކި مَعْنَى އެއްކޮށްލައިގެން ނުކުންނަ جُمْلَة مَعْنَى ނުވަތަ ޢާއްމު مَعْنَى އެވެ. އެއަށްފަހުގައި، تَفْصِيْلِي تَرْجَمَة ކުރެވިފައިވާނެއެވެ. އަދި އޭގެ ޢާއްމު مَعْنَى އަށް އިތުރު تَفْصِيْل ތަކާއެކު تَرْجَمَة ކުރެވި، بَيَان ކުރެވިފައެވެ. މީގެ އިތުރުން، އިތުރު فَائِدَة ތައް ލިޔުއްވައިވާ ފޫޓްނޯޓު ނުވަތަ حَاشِيَة ގައި ذِكْر ކުރެވިފައިވާނެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް މިއީ شَرْح އެއް ނޫންކަމުން، މާބޮޑު تَفْصِيْل ތަކެއް ގެނެވިފައެއް ނުވާނެއެވެ.

ދެންފަހެ تَرْجَمَة ކުރުމުގައި، عَرَب نَصّ ގައި ހަމަ ވާފަދައިން، عَرَب مَعْنَى އާ އެކަށޭ ގޮތްކުރާ ގެނަން، އަދި ދިވެހިބަހުގައިވެސް عَرَب ބަހާއި، އޭގެ صِيْغَة އާއި، އޭގެ قَوَاعِد އާއި، އޭގެ أُسْلُوْب އާއި، އޭގެ سِيَاق އާއި، އޭގެ عِبَارَة ތަކާ ކުރުމާއި ވީހާވެސް އެއްގޮތް ކުރެވޭތޯ ބަލާފައިވާނެއެވެ. އެހެންނަމަވެސް، ދިވެހި ލިޔުމާއި، ދިވެހި ބަހުގެ عَامّ قَوَاعِد ތަކާ ބައެއްފަހަރު ފުށުއެރުންތަކާއި، خِلَاف ވެސްތަކެއް ކުރުމަށް، އެކަށީގެންވާނެކަމެވެ. އެގޮތުން، ފާހަގަވާނޭ ފަދައިން، عَامّ حَالَة ގައި، عَرَب لَفْظ ތަކެއްނަމަ، ލިޔެވިފައިވާނީ، ހަމަ عَرَب ބަހުންނެވެ.

تَرْجَمَة ކުރުމުގައި ބޭނުން ކުރި مَصْدَر ތައް: الشَّيْخ عَبْدُ الْمُحْسِن الْقَاسِم ގެ مُتُوْنُ طَالِبِ الْعِلْم (عِلْم ހޯދާ ދަރިވަރުންގެ مَتْن ތައް) ފޮތުގައި، مَخْطُوْط (ދިރިހުރި) ތަކުގެ މައްޗަށް تَحْقِيْق ކުރެވިފައިވާ نَصّ ގެ މައްޗަށެވެ. މީގެއިތުރުން، حَدِيْث عِلْم ގެ ބައެއް فَائِدَة ތައްވެސް ގެނެވޭތޯ މަސައްކަތްކޮށްފައި ވާނެއެވެ.

އަދި އޭގެ އިތުރުން تَكْوِيْنُ الْعَالِمِ الْمُؤَصِّلْ (تَأْصِيْل ގެ عِلْم ލިބިން އުފެއްދުން) ފޮތުގެ عِلْمِي مَتْن ތަކުގެ سِلْسِلَة ގައި، عِلْم ގެ مُتَخَصِّص (ޚާއްޞަ) طَالِب ންގެ جَمَاعَة އެއް صَحِيْح ކުރައްވާ އަދި ضَبْط ކޮށް (ހިފެހެއްޓެވި) عَرَب نَصّ ގެ މައްޗަށެވެ. އަދި حَدِيْث ގެ مُصْطَلَح ތަކުގެ ދަށުގައި ތަފާސް ދީފައިވާނެއެވެ. އަދި އިތުރު فَائِدَة އަކަށް މިންނެތްވެސް ބައެއް ފޮތްތަކަށް ބަލައިލެވިފައިވާނެއެވެ.

مُؤَلِّف ގެ ކުރު تعارف އެއް

އެބޭފުޅާއީ: عُمَر ނުވަތަ طٰهٰ بْن مُحَمَّد بْن فُتُوْح الْبَيْقُوْنِي الدِّمَشْقِي އެވެ. އެބޭފުޅާ حَنْبَلِي مَذْهَب އަށް ބައެއް ބޭބޭކަލުން نِسْبَة ކުރައްވާ ކަމުގައިވެއެވެ. އަދި ގިނަ ބޭބޭކަލުން އެބޭފުޅާ نِسْبَة ކުރައްވަނީ، شَافِعِي مَذْهَب އަށެވެ. އަދި އެބޭފުޅާ مَشْهُوْر ވެގެންވަނީ، حَدِيْث عِلْم ގެ مُصْطَلَح ގެ عِلْم އަށެވެ.

އެބޭފުޅާއާ ބެހޭގޮތުން އައިސްފައިވެއެވެ: އެބޭފުޅާ އުފަންވި تَارِيْخ އާއި އަދި އުފަންވި ތަނެއް އެނގިފައެއް ނެތެވެ. حَقِيْقَة ގައި الْبَيْقُوْنِي އާ ބެހޭ ގޮތުން މާގިނަ ވާހަކަތަކެއް އެނގިގެންނެއް ނުވެއެވެ. ހުރި އެބޭފުޅާގެ مَذْهَب އަކީ ކޮބައި ކަމާމެދުގައި خِلَاف އޮތް ކަމަށިން، އެބޭފުޅާގެ ނަމާ މެދުގައިވެސް خِلَاف ވެފައިވެއެވެ. އެގޮތުން الْمَنْظُوْمَةُ الْبَيْقُوْنِيَّةُ شَرْح ކުރެއްވި الزُّرْقَانِي ގެ شَرْح ގެ އެންމެ ފަހަތުގައި ގެނެސްފައިވެއެވެ:

"އަދި އެބޭފުޅާގެ (އެބަހީ: الْبَيْقُوْنِي ގެ) ނަމުގެ މަޢުލޫމާތުވެސް އަދި تَرْجَمَة (އެބަހީ: تَعَارَف އާއި މަޢުލޫމާތުވެސް) އަޅުގަނޑަކަށް ހޯދިފައެއް ނެތެވެ. އަދި އެބޭފުޅާއަށް نِسْبَة ވެގެންވާ އެއްޗެއްގެ މަޢުލޫމާތުވެސް އަޅުގަނޑަކަށް ހޯދިފައެއް ނުވެއެވެ. އަދި އެބޭފުޅާ نِسْبَة ކުރެވިފައިވަނީ، ދިމަޝްޤަށް ކަމަށް، މިޞްރަށް ކަމަށް، ބަޣްދާދަށް ކަމަށް، ޝާމަށް ކަމަށް، އަޅުގަނޑަކަށް ނޭނގެއެވެ."[1]

އެހެނެއްކަމަކު ބައެއް عِلْم ވެރިންވަނީ، އެބޭފުޅާގެ سِيرَة ގެ ކުރުކޮށްވެސް މިންވަރަކަށް ذِكْر ކުރައްވާފައެވެ. އެގޮތުން الْمَنْظُوْمَةُ الْبَيْقُوْنِيَّةُ ގެ، الزُّرْقَانِي ގެ شَرْح ގެ މައްޗަށްވާ الْأَجْهُوْرِي ގެ حَاشِيَة ގައި މިގޮތުން އައިސްފައިވެއެވެ:

"نَاظِم ގެ (އެބަހީ: نَظْم ކުރި ފަރާތް: الْبَيْقُوْنِي ގެ) ލިޔުމުން އެކަލޭގެ ދަރިވަރެއްގެ هَامِش (ހަވާޝީގައި) ވެއެވެ: އަދި އެބޭފުޅާގެ ނަމަކީ، الشَّيْخ عُمَر ابْن الشَّيْخ مُحَمَّد بْن فُتُوْح الدِّمَشْقِي الشَّافِعِي އެވެ."[2]

އަދި الشَّيْخ عَبْدُ الْبَاقِي الْبَعْلِي ފަދަ ބޭބޭކަލުންގެ އަރިހުން، އެބޭފުޅާއަށް عَقِيْدَة ގައި إِجَازَة ދެއްވިކަމަށް ކިޔެވިފައިވެއެވެ. ފަހެ އެބޭފުޅާވަނީ، سَلَف ންގެ عَقِيْدَة ގެ މަތީގައެވެ. އަދި عَقِيْدَة ގެ مَسْأَلَة ތަކުގައި ގަދައަށް ހިފަހައްޓަވާ، އަދި عَقِيْدَة އާ خِلَاف ވާ ފިރުޤާތަކާ ދެކޮޅުގައި އެބޭފުޅާ ރައްދުދެއްވައިދެއްވާފައި ވެއެވެ. އެގޮތުން الله تَعَالَى އުޑުމަތީގައި (އެބަހީ: ހަތް އުޑު މަތީ، عَرْش މަތީގައި) އެކަލާނގެ

[1] شرح المنظومة البيقونية للزرقاني مع حاشية الأجهوري: ص: (228)

[2] حاشية الأجهوري على شرح الزرقاني على البيقونية: ص: (6)

ވޭގެންވާކަމަށް ނުދެކޭ، އެފަރާތުން ނުބުނާ ބަހަކަށް إجازة ވެސް ނުދެއްވާ ކަމުގައި ވެއެވެ. އަދި އެބޭފުޅާގެ މުސްލިމުގައި އެއްފަރާތަށް ވިދާޅުވިކަމުގައި އައިސްފައިވެއެވެ:

الله تعالى އުޅުއްވާނީގައި ވޭގެންވާ ކަމުގައި إنكار ކުރުމީ މިހެނެ، ފަހެ އަހަރެމެންގެ މި މުސްލިމާ އުނާ ގޮތް ނުވާ ހުއްޓެވެ!

އަދި މި حساب ދިން އެބޭފުޅާއި، އެހެން ބަންބަރުގެ بدعة ގެ ވެރި علم ވެރިން ކަމުގައިވާ أشعري ނުނާއި އަދި ماتريدي ނުނާ ދެބުރުގައި އަބަދުވެރިމާ ކުރުން ހިނގައި، مسألة ތަކެއް ޖެހުން ކުރުގައިވެއެވެ. އެހެންކަމުން އެބޭފުޅާ علم އުނގެނުމުގައި ދެއްވުމާއި އަދި ކިޔަވައިދިނުމުން ވެސް منع ކުރެވުނު ކަމުގައި ވެއެވެ. އަދި ފަހަރުގައި، އެބޭފުޅާގެ ތޮޓަފަތާއި ދަރިވަރުންގެ ذكر ވެސް މަދުވެގެން ދިޔުމުގެ سبب އަކީ، މިއީ ކަމުގައިވުން އެކަމުގެ ނުވެއެވެ. ފަހެ އެހެން، އެބޭފުޅާގެ އަރުވަން مشهور ވެގެން އައިސްފައިވަނީ، ހަމައެކަނި މިޤިން بيت އެކަތެއްބަށެވެ.[3]

އަދި البيقوني ގެ منظومة شرح ކުރެއްވި بدر الدين الحسني ގެ شرح އާގައި އައިސްފައިވެއެވެ:

"غالب ގޮތުގައި، ފޮނިވެލާގައި البيقوني ގެ نسب ގޮސް ހުއްޓިފައިވަނީ، މި حساب އަށެވެ. (އެބަހީ: البيقون އަށް نسبة ކުރެވެ.) އަދި ބަޔަކު ބުނަނީ البيقون އަކީ، كردي ނުވަ ކައިރިގައިވާ أذربيجان ގެ ސަރަހައްދުގެ އަވަށްތަކުގައިވާ ކަމުގައި ބުނޭ، އަހުރުން ދެކެނީމެވެ."[4]

البيقوني ގެ حديث مصطلح ގެ މި متن مشهور ވެގެންވެއެވެ. އުދު حديث އުނގެނުން ބޭނުންވާ ދަރިވަރުން، ފަހަރިގަނޑަ متن އެއްކަމުގައި، މިފޮތަށް ނުހަނު ގިނަފަރާތު ތަފާތުވި إرشاد ދެވެއެވެ. އެހެންކަމުން، އެތައް علم ވެރިންނެއް ވަނީ، އެ شرح ވެސް ކުރައްވާފައެވެ. އޭގެ سنة ގެ أهل ވެރިންނާއި އަދި بدعة ގެ أهل ވެރިންވެސް ވެއެވެ. **އެބޭފުޅުން:**

1. عَبْدُ الْقَادِرِ جَلَالُ الدِّيْن الْمَحَلِّي الصِّدِّيْقِي (1065ހ) އާއި،
2. شِهَابُ الدِّيْن أَحْمَد بْنُ مُحَمَّد الْحَمَوِي أَو الْحِمْرِي (1098ހ) އާއި،
3. مُحَمَّدُ بْن عَبْد الْبَاقِي الزُّرْقَانِي (1122ހ) އާއި،
4. شَمْسُ الدِّيْن مُحَمَّد ابْن الْمَيِّت الدِّمْيَاطِي (1140ހ) އާއި،
5. عَبْدُ الْغَنِيّ بْن مُحَمَّد السُّوْدَانِي (1151ހ) އާއި،

[3] موقع: منصة حفظ التراث الإسلامي: https://www.islamic-heritage.com/author/190

[4] الدرر البهية في شرح المنظومة البيقونية في مصطلح الحديث لبدر الدين الحسني: ص: (6)

6. عَطِيَّةُ الْأَجْهُوْرِي (1190ހ) އާދި،
7. حَسَن بْن غَالِي الْجِدَاوِي (1202ހ) އާދި،
8. مُحَمَّدُ جَاد بْن سَعْدَان أَو مَعْدَان الْحَاجَرِي (1228ހ) އާދި،
9. عَبْدُ اللّٰه بْن عَلِي الدِّمْلِيْجِي (1234ހ) އާދި،
10. مُصْطَفَى بْن عَلِي الْبَلْتَانِي (1249ހ) އާދި،
11. عَبْدُ الرَّحْمَن بْن سُلَيْمَان الأَهْدَل (1250ހ) އާދި،
12. مُحَمَّدُ بْن عُثْمَان الْمِيْرْغَنِيّ الْمَكِّي (1268ހ) އާދި،
13. زَيْنُ بْن أَحْمَد الْمَوْصِفِي (1300ހ) އާދި،
14. مَحْمُوْد بْن مُحَمَّد نَشَابَة (1308ހ) އާދި،
15. عُثْمَانُ بْن الْمَكِّي الزُّبَيْدِي (1330ހ) އާދި،
16. مُحَمَّدُ بَدْرُ الدِّيْن بْن يُوْسُف الدِّمَشْقِي (1354ހ) އާދި،
17. مَكِّيُّ بْن مُحَمَّد الْبَطَاوِرِي (1355ހ) އާދި،
18. مُحَمَّدُ بْن خُلَيْفَة النَّبْهَانِي الطَّائِي (1369ހ) އާދި،
19. الْحَسَنُ بْن مُحَمَّد الْمَشَّاط (1399ހ) އާދި،
20. سَعْدُ بْن عُمَر الفُوْتِي (1400ހ) އާދި،

މިނޫންވެސް އެހެން شَيْخ ންނަށް މި مَتْن شَرْح ކުރައްވާފައިވޭ. އަދި مُعَاصِر ދުވަރުގެ އެތައް شَيْخ ންނެއްވެސް ވަނީ، ހަމަ މި مَتْن شَرْح ކުރައްވާފައެވެ.[5]

الْبَيْقُوْنِي އަވަހާރަވި تَارِيْخ އެއް އަދި އަވަހާރަވި ތަނެއްވެސް يَقِيْن ކަމާއެކުގައި އެނގިފައެއް ނުވެއެވެ. ذِكْر ވެފައިވަނީ، 1080ހ ގެ ކުރިން އެބޭފުޅާ دُنْيَا ދޫކޮށްލެއްވިކަމުގައެވެ. އެހެންކަމުން ގިނަ مَصْدَر ތަކުގައި، އެބޭފުޅާ އަވަހާރަވިކަމުގައި އިސްވެދިޔަ تَارِيْخ އަކީ، ގާތްގަނޑަކަށް 1080ހ ގެ حِسَاب ކަމުގައިވެއެވެ.[6]

[5] الرسالة المستطرفة لبيان مشهور كتب السنة المشرفة الإدريسي: ص: (218)، حاشية الأجهوري على شرح الزرقاني على البيقونية: ص: (85)، وانظر: فتح القادر المعين المغيث بشرح منظومة البيقني لعبد القادر المحلي.

[6] الأعلام للزركلي: 5/64، ومعجم المؤلفين لعمر رضا كحالة: 5/44.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الله، الرَّحْمَن، الرَّحِيْم، (رَحْمٰن ވަންތަ އަދި رَحِيْم ވަންތަ الله) ގެ ނަންފުޅުން (ފަށަމެވެ.)

1- أَبْدَأُ بِالْحَمْدِ مُصَلِّيًا عَلَى *** مُحَمَّدٍ خَيْرِ نَبِيٍّ أُرْسِلَا

لَفْظِي مَعْنَى:

أَبْدَأُ: އަހުރެން ފަށަމު.

بِالْحَمْدِ: حَمْدُ ންނޭ.

مُصَلِّيًا: صَلَوَات ކިޔާދީރުއްމުގެ ގޮތުގައި.

عَلَى: މައްޗަށް.

مُحَمَّدٍ: مُحَمَّدُ ގެ.

خَيْرِ: އަދި އެންމެ ހެޔޮ.

نَبِيٍّ: نَبِيّ އާ.

أُرْسِلَا: ފޮނުއްވެވުނުއާ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

حَمْدُ ން އަހުރެން ފަށަމެވެ. އަދި ފޮނުއްވެވުނު އެންމެ ހެޔޮ نَبِيّ، مُحَمَّدُ ﷺ ގެ މައްޗަށް صَلَوَات ކިޔާދީރުއްމުގެ ގޮތުގައެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

الله އަށް حَمْدُ ކުރަމުން އަހުރެން ފަށަމެވެ. އަދި އެކަލާނގެ حضْرَة އިން ފޮނުއްވެވިގެންވާ އެންމެ ހެޔޮ نَبِيّ، مُحَمَّدُ ﷺ އަށް صَلَوَات ކިޔާ حال ގައެވެ.[7]

***

[7] مُؤَلِّف أَصْل ގައި ފަށައިފައިވަނީ، بَسْمَلَة އިންނެވެ. (އެބަހީ: ފުރަތަމަ الله ގެ ނަންފުޅުން، اسْمُ الله އިންނެވެ.) މިއީން بَيْت ފަށާފައި މިވަނީ، حَمْدَلَة އިންނެވެ. (އެބަހީ: ދެވަނަ بَيْت ފަށާފައި މިވަނީ، الله އަށް حَمْد ކުރާ حال، نَبِيّ ﷺ އަށް صَلَوَات ކިޔުމުންނެވެ.) މިއީ عَامّ ގޮތެއްގައި، دِيْنِي عِلْمِي ފޮތްތަކެއް تَأْلِيْف ކުރާ މީހުންގެ ފަރާތުން، عِلْم ވެރިންގެ عَادَة އާއި سُنَّة އެކެވެ.

2- وَذِيْ مِنَ اقْسَامِ الْحَدِيثِ عِدَّهْ *** وَكُلُّ وَاحِدٍ أَتَى وَحَدَّهْ

لَفْظِي مَعْنَى:

وَذِيْ: އަދި މިއީ.

مِنَ اقْسَامِ: ބައިތަކުން ކުރެ.

الْحَدِيثِ: حَدِيْث ގެ.

عِدَّهْ: އެތަކެއް.

وَكُلُّ: އަދި ކޮންމެ.

وَاحِدٍ: އެއްބައެއް.

أَتَى: އަންނާނެތޭ.

وَحَدَّهْ: ވަކިވަކިން.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އަދި މިއީ حَدِيْث ގެ އެތަކެއް ބައިތަކުން ކުރެ ބައިތަކެކެވެ. އަދި ކޮންމެ ބައެއްވެސް ވަކިވަކިން ގެނެވޭ ހުއްޓެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

މިއީ حَدِيْث ގެ ގިނަ ވައްތަރުތަކެކެވެ. މީގެ ކޮންމެ ބައެއްވެސް އޭގެ تَعْرِيْف އާ އެކީގައި އަންނަ ހުންނެވެ.[8]

***

[8] މި بَيْت ގައި މިވަނީ، حَدِيْث عِلْم ގެ ވައްތަރުތަކާއި ބާވަތްތައް، ދެން ނަންގަނޑުވެގެންދާ ކަމަކެވެ. އަދި އެއިން ކޮންމެ مُصْطَلَح އެއް ذِكْر ކުރެއްވުމަށް ފަހުގައި، مُحَدِّث ންގެ އަރިހުގައި އޭގެ مَعْنَى އާއި، އެ اصْطِلَاح مَعْرِفَة ކޮށް ކިޔައިދެއްވާ ހުއްޓެވެ. އަދި ދަންނަންޖެހޭ ކަމަކީ، މި اصْطِلَاح ތައް އާއި ބާބަތްތަކުގެ މެދުގައި ތަފާތުވާ فَرَق ތަކެއްވެސް އެކަށީގެންވާގޮތަކަށެވެ.

3- أَوَّلُهَا: الصَّحِيحُ وَهْوَ مَا اتَّصَلْ *** إِسْنَادُهُ وَلَمْ يَشِذَّ أَوْ يُعَلْ

لَفْظِي مَعْنَى:

أَوَّلُهَا: އޭގެ ފުރަތަމަވަނީ.

الصَّحِيحُ: الصَّحِيح އޭ.

وَهُوَ: އަދި އެއީ.

مَا: އެއެއް.

اتَّصَلْ: ގުޅިފައިވުނޭ.

إِسْنَادُهُ: އޭގެ إِسْنَاد ދިން.

وَلَمْ: އަދި ނުވޭނޭ.

يَشِذَّ: شَاذّ ވުނޭ.

أَوْ: ނުވަތަ.

يُعَلْ: عِلَّة ވުނޭ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އޭގެ ފުރަތަމަވަނީ: الصَّحِيْح އެވެ. އަދި އެއީ އޭގެ إِسْنَاد ދި ގުޅިފައިވާ، އާ شَاذّ ނުވެ ނުވަތަ އެ عِلَّة ނުވާ حَدِيْث އެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

އެގޮންނަވުން حَدِيْث ގެ ބަވަތްތަކުން ކުރި ފުރަތަމަ ބަޔަކީ: صَحِيْح حَدِيْث އެވެ. އެއީ އޭގެ سَنَد ގެ رَاوِي ންގެ އަރިހުން، ގުޅިފައިވާ حَدِيْث އެވެ. (رَاوِي ނަކީ: سَنَد ގައިވާ އެ حَدِيْث އެއް رِوَى ކުރައްވާ ބޭފުޅުންނެވެ.) އަދި އޭގައި شَاذّ ކަމެއް (އެބަހީ: [illegible] ނުވަތަ ހުރުމާއި، قَبُوْل ކުރެވޭ، عَدْل ވެރި رَاوِي އަކު حَدِيْث رِوَى ކުރުމުގައި، އޭނާއަށްވުރެ ފެންވަރުގެ ގޮތުން މަތީ دَرَجَة އެއްގައިވާ رَاوِي އަކާ خِلَاف ވުމެއް) ނެތިގެ ނުވަތަ عِلَّة އެއް (އެބަހީ: ބަލިކަށިކަމެއް ނުވަތަ ބޭރުފުށުންވެސް ފާޅުވެފައިވެސް حَدِيْث صَحِيْح ވުމަށް ހުރަސްއަޅާ އެއްވެސް سَبَب އެއް) ނެތް حَدِيْث އެވެ.[9]

***

---

[9] މިއީ حَدِيْث ގެ ވައްތަރުތަކުން ކުރު، صَحِيْح حَدِيْث އެވެ. سَنَد އަކީ: އެއް رَاوِي އަކު އަނެއް رَاوِي ގެ އަރިހުން ރިވާވުކުރެއްވުން، مَتْن އާ حِسَاب އަށް، ގުޅިގެންދާ رَاوِي ންގެ سِلْسِلَة އެވެ. އަދި مَتْن އަކީ: نَبِيّ ﷺ ނުވަތަ އެހެން ބޭފުޅެއްގެ ފަރާތުން ބަސްފުޅުގެ نَصّ އެވެ. މިދެއްކެނީ ބަޔާއި، އޭގައި ބަލިކަށިވާ مَسْأَلَة އެއް ނުވާނަމަ، އެ صَحِيْح دَرَجَة ލިބެއެވެ.

4- يَرْوِيهِ عَدْلٌ ضَابِطٌ عَنْ مِثْلِهِ *** مُعْتَمَدٌ فِي ضَبْطِهِ وَنَقْلِهِ

لَفْظِي مَعْنَى:

يَرْوِيهِ: އެ رِوَى ކުރަނީ.

عَدْلٌ: عَدْل ވެރި.

ضَابِطٌ: ضَابِط ހުރި.

عَنْ: ކިބައިން.

مِثْلِهِ: އެފަދަ مِثَال ގެ ފަރާތެއްގެ.

مُعْتَمَدٌ: مُعْتَمَد އޭ.

فِي ضَبْطِهِ: އޭނާގެ ضَبْط ގައާ.

وَنَقْلِهِ: އަދި އޭނާގެ نَقْل ގައާ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އެ رِوَى ކުރަނީ، عَدْل ވެރި، ضَابِط ފަރާތެއް، ހަމަ އެފަދަ مِثَال ގެ ފަރާތެއްގެ ކިބައިންނެވެ. އެއީ އޭނާގެ ضَبْط ގައާއި އަދި އޭނާގެ نَقْل ގައި اعْتِمَاد ވެ ބަރޯސާވެވޭ ގޮތުގައެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

صَحِيْح حَدِيْث رِوَى ކުރަނީ، ފަރާތާ عَدْل ވެރި (އެބަހީ: އެ رَاوِي އަކީ، مُسْلِم އަކަށްވެފައި، بَالِغ ވެ، ބުއްދި سَلَامَة ވެ ހުރި އަދި فَاسِق އަކަށް ނުވާ، مُرُوْءَة ތެރިކަން ގެއްލިފައިނުވާ، މިފަދަ شَرْط ތަކެއްގައި އެކުލެވިފާ)، އަދި ފުރިހަމަ ضَبْط ވެރި (އެބަހީ: ހަނދާން ވަރުގަދަ، حَدِيْث ރިވާޔަތް ހިތުގައި ނުވަތަ ލިޔުންތަކުގައި حِفْظ ކޮށް ރައްކާކޮށް، ބޭނުން ވާއިރެއް حَالَة އެއްގައި އަލުން ދިނުމުގެ ފެންވަރު ހުންނަ، މިފަދަ شَرْط ތަކެއްގައި އެކުލެވިފާ) رَاوِي އެއް، ހަމަ އެފަދަ دَرَجَة ގައިވާ رَاوِي އެއްގެ ކިބައިން رِوَى ކުރުމެވެ.[10]

***

[10] މި بَيْت ތަކުގައި މިވަނީ، حَدِيْث އެއް صَحِيْح ވުމަށް ހަމަވާންޖެހޭ شَرْط ތަކެވެ. އެއީ: 1- إِسْنَاد ގުޅުން (އެބަހީ: سَنَد ގެ رَاوِي ން ދެމެދުގައި ނުކެނޑި مَتْن ގެ صَاحِب އަށްދާން وَاصِل ވެ) سَنَد ގުޅިފައިވުމެވެ. 2- شَاذّ ނުވުން ނުވުމެވެ. 3- عِلَّة އެއް ނުވުމެވެ. 4- رَاوِي ން عَدْل ވެރިވުމެވެ. 5- رَاوِي ން ضَبْط ވެރިވުމެވެ. ނުވަތަ މިފަދަ شَرْط ތަކެވެ.

5- وَالْحَسَنُ الْمَعْرُوفُ طُرْقًا وَغَدَتْ *** رِجَالُهُ لَا كَالصَّحِيحِ اشْتَهَرَتْ

لَفْظِي مَعْنَى:

وَالْحَسَنُ: އަދި الْحَسَن އާ.

الْمَعْرُوْفُ: مَعْرُوْف ވި.

طُرْقًا: طُرْق ތަކެއް.

وَغَدَتْ: އަދި ވެގެންވެ.

رِجَالُهُ: އޭގެ رِجَال ން.

لَا: ނުވޭނެ.

كَالصَّحِيْحِ: الصَّحِيْح ފަދައިންނެއް.

اشْتَهَرَتْ: އެ مَشْهُوْر ވެފައި.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އަދި އޭގެ طُرْق ތަކެއް ނުވަތަ މަގުތަކެއް އެނގި مَعْرُوف ވެގެންވަނީ، الْحَسَن އެވެ. އަދި އޭގެ رِجَال ން ޝުހުރަތްވެގެންވެއެވެ. އަދި الصَّحِيْح حَدِيْث ފަދައިން مَشْهُور ވެގެންވާ ގޮތުގައެއް ނޫނެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

حَسَن حَدِيْث އަކީ، ތަނަވަސް حَدِيْث އެވެ. އެއީ އަހާދީސްތަކުގައިވާ މަގުތަކެއް އެނގޭ حَدِيْث ތަކެވެ. އެގޮތަށް، صَحِيْح حَدِيْث އާ خِلَاف އަށް، حَسَن حَدِيْث ގެ سَنَد ގައިވާ رِجَال ންގެ (އެބަހީ: رَاوِي ންގެ) شَرْط ތަކެއް ތަކާތުވެ ޝުހުރަތްވެގެންވެއެވެ. އެގޮތުން ضَبْط ވަރިކަމުގައި، ހަނދާންގެ ވަރުގަދަކަމާއި، ވަރުދެރަކަމުގައި މިފަދަ ކަންކަމުގެ މައްޗަށް އަހާބަހާއިރުގައި، مَشْهُوْر ކަމުގައި، صَحِيْح حَدِيْث ގައިވާ رَاوِي ންނާ އެއްވަރު ނުވެން رَاوِي ން رِوَى ކުރެއްވިވާ حَدِيْث އަކީ، حَسَن حَدِيْث އެވެ.[11]

***

---

[11] މި بَيْت ގައި މިވަނީ، حَسَن حَدِيْث ގެ ވަޞްފެވެ. އެއީ صَحِيْح حَدِيْث ގެ دَرَجَة އަށްވުރެ ދަށް، އެހެންނަމަވެސް ތަނަވަސް حَدِيْث އެވެ. ތަފާތަކީ، صَحِيْح حَدِيْث އާ مَشْهُوْر، ނުވިސް ސިފަ އޭގެ شَرْط ގެ މިންވަރުން حَسَن حَدِيْث ގައި ނުހަމަވާތީވެ. مِثَال އަކަށް رَاوِي ގެ ضَبْط ދެރަވުމެވެ. އެހެންނަމަވެސް، حَسَن حَدِيْث ތަކީ ހަދަ قَبُوْل ވެވޭނެއެވެ.

6- وكُلُّ مَا عَنْ رُتْبَةِ الْحُسْنِ قَصُرْ *** فَهْوَ الضَّعِيفُ وَهْوَ أَقْسَامًا كُثُرْ

لَفْظِي مَعْنَى:

وكُلُّ: އަދި ކޮންމެ.

مَا: އެއްޗަކީ.

عَنْ: -އިން.

رُتْبَةِ: رُتْبَة ގައި.

الحُسْنِ: ރަނގަޅުކަމުގެ.

قَصُرْ: ކުރުވެއްޖެ.

فَهْوَ: ފަހެ އެއީ.

الضَّعِيفُ: الضَّعِيْف އެވެ.

وَهْوَ: އަދި އެއީ.

أَقْسَامًا: ބައިތަކެކޭ.

كُثُرْ: ގިނައެވެ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އަދި رُتْبَة ނުވަތަ مَرْتَبَة ގެ ގޮތުން، الْحَسَن دَرَجَة އަށްވުރެ ދަށްވެއްޖެ ކޮންމެ حَدِيْث އެއް، ފަހެ އެއީ الضَّعِيْف އެވެ. އަދި އެއީ ގިނަގުނަ ބައިތަކެކެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

ދެން حَسَن حَدِيْث އަށްވުރެ دَرَجَة ދިގެ ގޮތުން ދަށްވެއްޖެނަމަ، އެ حَدِيْث އަކީ، ضَعِيف ބަލިކަށި حَدِيْث އެކެވެ. އަދި ضَعِيف حَدِيْث ބަޔަށް ބައިބައިކަމަށް ބެހިގެންވެއެވެ. (ضَعِيف حَدِيْث އަކީ: حَدِيْث قَبُوْل ކުރުމުގެ 5 شَرْط ނުހިމެނޭ حَدِيْث އެވެ. حَدِيْث قَبُوْل ކުރުމުގެ 5 شَرْط، صَحِيْح حَدِيْث ގައި بَيَان ކޮށްދިފައިވާނެއެވެ. އޭގެ ތަފްޞީލުން ބަޔަށް ބައިބައިން މިޢުލޫމާތު އަދި بَيَان ކުރުމުގެން ދަންނަވާނެއެވެ.)[12]

***

---

[12] މި ބައިތް ގައި ވަނީ، ضَعِيف ނޫނީ ބަލިކަށި حَدِيْث ގެ ވާހަކައެވެ. މިބާވަތް ވަނީ، دَرَجَة ގެ ގޮތުން، صَحِيْح حَدِيْث އަށް ފަހުގައި، އަދި حَسَن حَدِيْث އަށް ފަހުގައެވެ. އަދި ضَعِيْف حَدِيْث ގެ ބައިބައި ނުވަތަ ބާވަތްތައް ގިނައެވެ. އެގޮތުން، މައުރަސްޖެހުން، ނެތި اِعْتِبَار ކުރުމަށް شَاهِد އަށް ނުވަތަ އިތުރު ހެއްކަކަށް ވެސްވާ ضَعِيف حَدِيْث އާއި، އެގޮތުން ނުވެސްވާ ބަލިކަށި حَدِيْث އެވެ.

7- وَمَا أُضِيفَ لِلنَّبِيِّ الْمَرْفُوعُ *** وَمَا لِتَابِعٍ هُوَ الْمَقْطُوعُ

لَفْظِي مَعْنَى:

وَمَا: އަދި އެއްޗެއް.

أُضِيفَ: ގުޅުވިފައިވާ.

لِلنَّبِيِّ: نَبِيّ އަށް.

الْمَرْفُوعُ: الْمَرْفُوْع އޭ.

وَمَا: އަދި އެއްޗެއް.

لِتَابِعٍ: تَابِعِي އަކަށް.

هُوَ: އެއީ.

الْمَقْطُوعُ: الْمَقْطُوْع އޭ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އަދި އެއްޗެއް نَبِيّ އަށް ގުޅުވިފައިވާނީ، الْمَرْفُوْع އެވެ. އަދި އެއްޗެއް تَابِعِي އަކަށް ގުޅުވިފައިވާނީ، އެއީ الْمَقْطُوْع އެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

އަދި نَبِيّ ﷺ އަށް ގުޅުވައިދޭ ނުވަތަ نِسْبَة ކޮށްދޭން رِوَى ކުރެވިފައިވާ حَدِيْث އަކީ، مَرْفُوْع حَدِيْث އެވެ. (އެބަހީ: نَبِيّ ﷺ حَدِيْث ކުރެއްވިކަމަށް ނުވަތަ عَمَل ކުރެއްވިކަމަށް ނުވަތަ إِقْرَار ވެވަޑައިގެންވިކަމަށް އެކަލޭގެފާނާ ހަވާލުކޮށް އަރުވާ ޤުރުއާނުގައިވާ حَدِيْث އެވެ.) އަދި އެކަލޭގެފާނުން ފިޔަވައި، އަދި އެކަލޭގެފާނުގެ صَحَابِي އަކަށްވެސް ނޫނީ، تَابِعِي އަކަށް މަގުމަށް نِسْبَة ކޮށްފައިވާނަމަ، އެއީ مَقْطُوْع حَدِيْث އެވެ. (އެބަހީ: تَابِعِي އެއް ނުވަތަ تَبَع تَابِعِي އެއް، ނުވަތަ تَابِعِي އަކަށް ފަހުގައިވިދާޅުވެ ބޮޑުވެގެން، ވިދާޅުވިކަމަށް ނުވަތަ عَمَل ކުރެއްވިކަމަށް ކަށަވަރުވެ އަހުލުވެރިވާ، އެއްބަސްވުމާ نَبِيّ ﷺ އާ ހަވާލުނުކުރެވޭ ގޮތަށްވާ حَدِيْث އެއްވެ.)[13]

***

[13] މި بَيْت ގައި ބުނެވުނު، مَرْفُوْع حَدِيْث އެވެ. އެއީ نَبِيّ ﷺ އާ ހަވާލުކޮށް ރިވާވެފައިވާ ޤުރުއާނުގައިވާ حَدِيْث އެވެ. ދެން އެބުނީ مَقْطُوْع حَدِيْث އެވެ. އެއީ އެކަލޭގެފާނުގެ أَصْحَاب ނާ ފިޔަވައި، ބޭބޭކަލުންގެ ފަހުން ފަހަރަކުނު، ޙުރުން عِلْم ނަގައިފައިވާ تَابِعِي ން، ނުވަތަ އެއަށްފަހުގައިވާ سَلَف ން ވިދާޅުވެ، ވިދާޅުވިކަމަށް ނުވަތަ عَمَل ކުރެއްވިކަމަށް ކަށަވަރުވެގެން އަހުލުވެރިވާ حَدِيْث އެވެ.

8- وَالمُسْنَدُ الْمُتَّصِلُ الْإِسْنَادِ مِنْ *** رَاوِيهِ حَتَّى الْمُصْطَفَى وَلَمْ يَبِنْ

لَفْظِي مَعْنَى:

وَالمُسْنَدُ: އަދި الْمُسْنَد.

الْمُتَّصِلُ: ގުޅިފައިވާ.

الْإِسْنَادِ: إِسْنَاد ން.

مِنْ رَاوِيهِ: އޭގެ رَاوِي ން.

حَتَّى: އެހެންގޮސް.

الْمُصْطَفَى: الْمُصْطَفَى އަށް.

وَلَمْ: އަދި ނުވެއެވެ.

يَبِنْ: ކެނޑުނުހިތޭ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އަދި الْمُسْنَد އީ، އޭގެ رَاوِي ން ފެށިގެން ގޮސް الْمُصْطَفَى (އެބަހީ: نَبِيّ ﷺ) އާ ހަމައަށް ކެނޑުނުހިސާ إِسْنَاد ން ގުޅިފައިވުމެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

مُسْنَد حَدِيْث އަކީ، حَدِيْث رِوَى ކުރި رَاوِي ން ފެށިގެންގޮސް، نَبِيّ ﷺ އާ ހަމައަށް حَدِيْث ގެ سَنَدُ ގެ سِلْسِلَة ކެނޑުނުހިތުގެ ނުލިބި ގުޅިފައިވާ حَدِيْث އެވެ.[14]

***

[14] މި بَيْت ގައި މިވަނީ، مُسْنَد حَدِيْث ގެ ތަޢުރީފެވެ. މިއީ نَبِيّ ﷺ ހަމައަށް ދާއިރު إِسْنَاد ކެނޑިފައިނުވާ. ނަމަވެސް سَنَد ގެ سِلْسِلَة ގުޅިގެންދާ އެކަކުގެ ހަމައަށްވެސް ހަމައަށްވެއެވެ. އަދި މިހެން ނަންދީފައިވަނީ ބައެއް ފަހަރު ޤުދުސީ قُدْسِي حَدِيْث ވެސްވެއެވެ. އޭރު قُرْآن ނޫން، نَبِيّ ގެ އަރިހުން، الله ގެ كَلَام ވާތީ ބަސްފުޅު އެކަލާނގެއަށް إِسْنَاد ކުރެވި، އެކަލާނގެ حَضْرَة އަށް ނިސްބަތްކުރެވެއެވެ.

9- وَمَا بِسَمْعِ كُلِّ رَاوٍ يَتَّصِلْ *** إِسْنَادُهُ لِلْمُصْطَفَى فَالْمُتَّصِلْ

لَفْظِي مَعْنَى:

وَمَا: އަދި އެއްޗެ.

بِسَمْعِ: އަޑުއެހުމަކުން.

كُلِّ: ކޮންމެ.

رَاوٍ: رَاوِي އެއް.

يَتَّصِلْ: ގުޅިގެންވާ.

إِسْنَادُهُ: އޭގެ إِسْنَاد ނު.

لِلْمُصْطَفَى: الْمُصْطَفَى އަށް.

فَالْمُتَّصِلْ: ފަހެ އެއީ الْمُتَّصِل އެ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އަދި ކޮންމެ رَاوِي އެއްގެ، އެއްޗެ އަޑުއެހުމުގައި، އޭގެ إِسْنَاد ނު الْمُصْطَفَى އަށް (އެބަހީ: نَبِيّ ﷺ) އަށް ގުޅިގެންވެއްޖެނަމަ، ފަހެ އެއީ الْمُتَّصِل އެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

مُتَّصِل حَدِيْث އަކީ، حَدِيْث ގެ سَنَد ގައި ތިބި ކޮންމެ رَاوِي އަކު، އެކަކު އަނެކަކުގެ ކިބައިން حَدِيْث އަޑުއަހައި، މެދުނުކެނޑި ނިމިގެ، ގުޅި ހުރިގެން އައިސްފައިވާ حَدِيْث އެވެ. އެއީ نَبِيّ ﷺ ގެފާނަށް ވިޔަސް ނުވަތަ އެހެން ބޭކަލަކަށް ވިޔަސް (مِثَال އަކަށް: صَحَابِي އަކަށް ވިޔަސް) إِسْنَاد ގުޅިފައިވާ އަދި سَنَد ގައި މެދުނުކެނޑި ނުވެ، ގުޅި ހުރިގެންވާ ކޮންމެ حَدِيْث އެކެވެ.[15]

***

[15] މި بَيْت ގައި މިވަނީ، مُتَّصِل حَدِيْث އެވެ. މިއީ نَبِيّ ﷺ ހަމައަށް ނުވަތަ، އެހެން رَاوِي އަކަށް، އަންނަ رَاوِي ގެ ފުރިން އަޑުއަހައި وَاصِل ވެ ގުޅިފައިވާ حَدِيْث އެވެ. މި شَرْط އެއް مَرْفُوْع حَدِيْث ގައި ނުވެއެވެ. އަދި رَفْع ގެ حُكْم އަންނަނީ، އެކަކާ ވަކިވާ نِسْبَة ކުރުމުންނެވެ. އެ حَدِيْث އެކަކާ ވަކިވާ رَفْع ކުރުމުން، إِسْنَاد ގައި اتِّصَال އަށް ވުރެ ބޮޑަށް ހާސްކުރެވެއެވެ.

10- مُسَلْسَلٌ قُلْ مَا عَلَى وَصْفٍ أَتَى *** مِثْلُ: أَمَا وَاللهِ أَنْبَانِي الْفَتَى

لَفْظِي مَعْنَى:

مُسَلْسَلٌ: مُسَلْسَل އެ.

قُلْ: ކިޔާ ބުނާށެ.

مَا: އެއެއް.

عَلَى: މައްޗަށް.

وَصْفٍ: وَصْف އެއްގެ.

أَتَى: އައިސްފައެވެ.

مِثْلُ: مِثَال އަކަށް.

أَمَا وَاللهِ: އަހާ الله ގަންދީއެވެ.

أَنْبَانِي: އަހުރެންނަށް އަންގައިދެއްވިއެވެ.

الْفَتَى: ޒުވާނާއެވެ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

مُسَلْسَل އަކީ، ކިޔާ ބުނާށެވެ: އެއީ އެއެއް އެއް وَصْف އެއްގެ (އެއް صِفَة އެއްގެ) މައްޗަށް އައިސްފައިވާ حَدِيْث އެވެ. مِثَال އަކަށް މިފަދައިންނެވެ: އަހާ الله ގަންދީއެވެ. އަހުރެންނަށް އަންގައިދެއްވިއެވެ ޒުވާނާއެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

مُسَلْسَل حَدِيْث އަކީ، حَدِيْث ގެ سَنَد ގައި ކިޔާ އެންމެހާ رَاوِي ން އެއްގޮތަކަށް އެއް صِفَة އެއްގައި حَدِيْث رِوَى ކުރުމެވެ. مِثَال އަކަށް ކޮންމެ رَاوِي އެއްވެސް މިހެން ބުނުމެވެ: "الله ގަންދީ ހުވާކުރަމެވެ. އަހުރެންނަށް އެޒުވާނާ އަންގައިދިނެވެ." (އެބަހީ: ހަމަ މިފަދަ عِبَارَة ތަކެއް ދެ سَنَد ގައިވާ ހުރިހާ رَاوِي ންވެސް رِوَى ކުރުމެވެ.)[16]

***

[16] މި بَيْت ގައި މިވަނީ، مُسَلْسَل حَدِيْث ގެ ތަޢާރަފެވެ. އެއީ حَدِيْث ގެ سَنَد ގެ سِلْسِلَة ގައި رَاوِي ން އެއްގޮތަކަށް ބުނުމެވެ. ނުވަތަ އެއްގޮތަކަށް ކަން ކުރުމެވެ. އެހެންކަމުން ކޮންމެ رَاوِي އެއްވެސް، އަނެއް رَاوِي ކިޔައިދިނުމާ އެއްގޮތަށް، ހަމަ ތިމާގޮތަށް ކިޔައި رِوَايَة ކުރުމެވެ. މަދި مُسَلْسَل حَدِيْث، އެކި ގޮތްގޮތަށް ބަހާލި ވައްތަރުތަކެއް ނުވަތަ ބައިވަރެއް مُحَدِّث ން بَيَان ކޮށްދީފައެވެ.

11- كَذَاكَ قَدْ حَدَّثَنِيهِ قَائِمَا *** أَوْ بَعْدَ أَنْ حَدَّثَنِيْ تَبَسَّمَا

لَفْظِي مَعْنَى:

كَذَاكَ: ހަމައެގޮތަށް.

قَدْ: ގައިދު.

حَدَّثَنِيهِ: އަހުރެންނަށް އެބޭފުޅާ ކިޔައިދެއްވިއޭ.

قَائِمَا: ކޮޅަށްހުރެއް.

أَوْ: ނުވަތަ.

بَعْدَ: ފަހުގައި.

أَنْ حَدَّثَنِيْ: އެބޭފުޅާ އަހުރެންނަށް ކިޔައިދެއްވުމުން.

تَبَسَّمَا: އެބޭފުޅާ ހިނިތުންވެލެއް.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

ހަމައެގޮތަށް، ގައިދު ކޮޅަށްހުރެ އެބޭފުޅާ އަހުރެންނަށް ކިޔައިދެއްވިއެވެ. ނުވަތަ އެބޭފުޅާ އަހުރެންނަށް ކިޔައި ދެއްވުމަށްފަހުގައި އެބޭފުޅާ ހިނިތުންވެލެއްވިއެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

(ކުރިން ބުނެވުނު ފަދައިން) އެބޭފުޅާ ކޮޅަށްހުރެ އަހުރެންނަށް حَدِيْث ކިޔައިދެއްވިއެވެ. ނުވަތަ އެބޭފުޅާ އަހުރެންނަށް ކިޔައި ދެއްވުމަށްފަހުގައި ހިނިތުންވެލެއްވިއެވެ. (އެބަހީ: ހަމަމިފަދައިން ކޮންމެ رَاوِي އަކު ކޮޅަށްހުރެ އަނެއް رَاوِي އަށް ކިޔައިދެއްވައެވެ. ނުވަތަ ކޮންމެ رَاوِي އަކު ކިޔައިދިނުމަށްފަހުގައި ހިނިތުންވެލެއްވެއެވެ. މި صِفَة ގައި ކޮންމެ رَاوِي ންވެސް حَدِيْث رِوَى ކުރެއްވިއެވެ.)[17]

***

---

[17] މި بَيْت ގައި މިސާލުދެނީ، مُسَلْسَل حَدِيْث ގެ ވައްތަރުތަކެވެ. ކުރިން ނަންގަނޑުވެސް، مُسَلْسَل قَوْلِي (އެބަހީ: سِلْسِلَة ގައި ބަހުގެ ގޮތުން) އެއްގޮތްވުމެވެ. ދެން މިއީ، مُسَلْسَل فِعْلِي (އެބަހީ: سِلْسِلَة ގައި ކަމުގެ ގޮތުން) އެއްގޮތްވުމެވެ. ދެން އޮންނަނީ، مُسَلْسَل قَوْلِي އަދި فِعْلِي އެވެ. (އެބަހީ: ބަހާއި عَمَل ގެ ދެގޮތުންވެސް އެއްގޮތްވުމެވެ.)

12- عَزِيزُ مَرْوِي اثْنَيْنِ أَوْ ثَلَاثَهْ *** مَشْهُورُ مَرْوِي فَوْقَ مَا ثَلَاثَهْ

لَفْظِي مَعْنَى:

عَزِيزُ: عَزِيْز.

مَرْوِي: رِوَى ވެވެންވާނެ.

اثْنَيْنِ: ދޭއް.

أَوْ: ނުވަތަ.

ثَلَاثَهْ: ތިނެއް.

مَشْهُورُ: مَشْهُوْر.

مَرْوِي: رِوَى ވެވެންވާނެ.

فَوْقَ مَا: އޭގެ މަތިން.

ثَلَاثَهْ: ތިނަކަށްވުރެ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

عَزِيز އަކީ، ދެ ރާވީއަށް ނުވަތަ ތިން ރާވީއަކުން رِوَى ވެވެންވާ حَدِيْث އެވެ. مَشْهُوْر އަކީ، ތިން ރާވީން އެއަށްވުރެ ގިނަ ރާވީންތަކަކުން رِوَى ވެވެންވާ حَدِيْث އެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

عَزِيز حَدِيْث އަކީ، سَنَد ގައި رَاوِي ންނުވާ މަދުވެގެން ދެރާވީއް ނުވަތަ ތިން ރާވީއާގެ އަރިހުން ދެ حَدِيْث رِوَى ވެވެންވުމެވެ. مَشْهُوْر حَدِيْث އަކީ، سَنَد ގައި رَاوِي ންނުވާ މަދުވެގެން ތިން ރާވީއަށްވުރެ ގިނަ رَاوِي ންގެ ކިބައިން رِوَى ވެވެންވާ حَدِيْث އެވެ. (މިއީ ރޫހުގެ حَدِيْث عِلْم ވެރިންގެ އަރިހުގައިވާ اِصْطِلَاح ތަކެކެވެ. އަދި ބައެއް مُحَدِّث ން، مَشْهُوْر حَدِيْث އަށް مُسْتَفِيْض حَدِيْث ގެ ނަންދެއްވައެވެ. އެއީ ހަމަ رَاوِي ންނުވާ މަދުވެގެން ތިން ރާވީއަށްވުރެ ގިނަ رَاوِي ންގެ ކިބައިން رِوَى ވެވެންވުމާއެކު، مُتَوَاتِر ގެ دَرَجَة އަށް ނުއެރުން ކަމުގައި ގެންނަވައެވެ.)[18]

***

[18] މި بَيْت ގައި މިވަނީ، عَزِيْز އަދި مَشْهُوْر حَدِيْث ގެ ތަފާތުތައް އެގޭ شَرْط ތަކެވެ. އަދި މިއީ أُصُوْلِي ން ގެންނަ آحَاد (އެއީ: مُتَوَاتِر دَرَجَة ގައިނުވާ حَدِيْث) ގެ ބައިތަކުންނެވެ. ދެން مُتَوَاتِر حَدِيْث އަކީ، ކޮންމެ طَبَقَة އަކުން ވެސް ގިނަބައެއް رِوَى ކުރެއް، މި مَشْهُوْر ވެސް قَبُوْل ވެ، ދުރުވަގެ ނަބީ ﷺ ގެ ހަދީސްގެ ތަފާތުވާ تَوَاتُر دَرَجَة ގެ حَدِيْث އެވެ.

13- مُعَنْعَنٌ كَعَنْ سَعِيدٍ عَنْ كَرَمْ *** وَمُبْهَمٌ مَا فِيهِ رَاوٍ لَمْ يُسَمْ

لَفْظِي مَعْنَى:

مُعَنْعَنٌ: مُعَنْعَن.

كَعَنْ: مِثَال ގޮތަށް އަރިހުން.

سَعِيدٍ: سَعِيْد.

عَنْ: -އިން.

كَرَمْ: كَرَم.

وَمُبْهَمٌ: އަދި مُبْهَم.

مَا فِيهِ: އޭގައި ހުރިވާ.

رَاوٍ: رَاوِي.

لَمْ: ނުވޭ.

يُسَمْ: ނަންދެވިފައި.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

مُعَنْعَن އަކީ، مِثَال ގޮތަށް سَعِيْد ގެ އަރިހުން، كَرَم ގެ އަރިހުން، ރިވާކުރެވިފައިވާ حَدِيْث އެވެ. އަދި مُبْهَم އަކީ، އޭގައި ނަންނުދެވިފައިވާ رَاوِي އުޅޭ حَدِيْث އެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

مُعَنْعَن حَدِيْث އަކީ، ރިވާކުރަނީ އަޑުއެހީ ކަމާއި ދެކުނު ކަމާއި ހާމަކުރާ ކަމާއި خَبَر ދިނުމުގެ ވާހަކަ ބުނެފައި ނޫނީ، 'އަރިހުން' މި لَفْظ ނު رَاوِي ނު حَدِيْث رِوَى ކުރުމެވެ. އޭރު ސިފަކުރާނީ އަޑުއެހި ނޫނީ إجَازَة ދިން ހާމަކުރުމުގެވެ. مِثَال ގޮތަށް سَعِيْد ގެ 'އަރިހުން'، كَرَم ގެ 'އަރިހުން' ރިވާކުރެއްވި حَدِيْث رِوَى ކުރުމެވެ. އަދި مُبْهَم حَدِيْث އަކީ، އެ حَدِيْث އެއްގެ سَنَد ގައި، ނަން ފާހަގަކޮށް ނުވާ (ކަނޑައެޅިގެން ކޮން رَاوِي އެއްކަން ނޭނގޭ، ނަމެއް ذِكْر ނުކުރެވިފައިވާ) رَاوِي އެއްވާ حَدِيْث އެވެ. مِثَال ގޮތަށް: "އެވެނި މީހަކު فُلَان ގެ މީހެއްގެ އަރިހުން" ރިވާކުރެއްވި ހާމަކުރިއްޔުމުގެ.[19]

***

---

[19] މި بَيْت ގައި މިވަނީ، مُعَنْعَن އަދި مُبْهَم حَدِيْث އެވެ. مُعَنْعَن ގެ ނަމުން ނަންދެވިފައި، عَرَب ބަހުން (عَنْ) އަކުރުން، އެ لَفْظ އަށް بِنَاء ކޮށްގެން. އަދި مُبْهَم ވަނީ ނޭނގޭ، ފާހަގަކުރެވިފައި، ކަނޑައެޅިގެން ނުވާތީއެވެ. مُبْهَم ވުމީ، ކޮބައިކަން ނޭނގޭ އަދި ނަން ހާމަ ނުވުމެވެ. އަދި مَجْهُوْل ވުމަކީ، ނަމުގެ ކޮބައިކަން އެނގޭ، އެހެނަސް جَرْح އަދި تَعْدِيْل ގެ އަހުލުވެރިން ނުވުމެވެ.

14- وَكُلُّ مَا قَلَّتْ رِجَالُهُ عَلَا *** وَضِدُّهُ ذَاكَ الَّذِي قَدْ نَزَلَا

لَفْظِي مَعْنَى:

وَكُلُّ: އަދި ކޮންމެ.

مَا: އެއްޗެއް.

قَلَّتْ: މަދުވެއްޖެ.

رِجَالُهُ: އޭގެ رِجَال ން.

عَلَا: އުފުލިއްޖެ.

وَضِدُّهُ: އަދި އޭގެ ދިދިކޮޅު.

ذَاكَ: އެއީ އެ.

الَّذِي قَدْ: އެ ގައިމު.

نَزَلَا: ފައިބާފައި.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އަދި އޭގެ رِجَال ން މަދުވެއްޖެ ކޮންމެ حَدِيْث އަކީ، އުފުލިފައިވާ عَالِي އެވެ. އަދި އޭގެ ދިދިކޮޅު ކޮންމެ حَدِيْث އަކީ، އެއީ އެ ގައިމު ފައިބާފައިވާ نَازِل އެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

އަދި އޭގެ (އެބަހީ: حَدِيْث ގެ سَنَد ގައި) ތިބޭ رِجَال ން (ނޫނީ رَاوِي ން) މަދުވެއްޖެނަމަ، އެއީ عَالِي حَدِيْث އެވެ. (އެބަހީ: رِوَى ކުރާ ބޭފުޅާއާ نَبِيّ ﷺ އާ ދެމެދުގައިވާ ބޭފުޅުން މަދުވެއްޖެހިނދު، އެއީ عَالِي މަތީ سَنَد ކެވެ.) އަދި އޭގެ ދިދިކޮޅަކީ، (އެބަހީ: رِوَى ކުރާ ބޭފުޅާއާއި نَبِيّ ﷺ ދެމެދުގައިވާ ބޭފުޅުން ގިނަވެއްޖެހިނދު، އެއީ نَازِل ތިރީ سَنَد އެއްގެ) نَازِل حَدِيْث އެވެ.[20]

***

[20] މި بَيْت ގައި މިވަނީ، عَالِي އާއި نَازِل حَدِيْث بَيَان ކުރުމާ އޭގެ فَرَق ހާމަކޮށްދީފައެވެ. މިއީ رِوَى ކުރައްވާ رَاوِي އާ نَبِيّ ﷺ އާ ދެމެދުގައިވާ رِجَال ންގެ ގިނަކަމާއި މަދުކަމުގެ މައްޗަށް އަލިއަޅުވާލައެވެ. سَنَد ގެ رَاوِي އާ ދެމެދުގައި رِجَال ން މަދުވާ ވަރަކަށް އެކަށޭގެންވާ ކައިރިވެ سَنَد މަތިވެގެންދެއެވެ. އަދި رِجَال ން ގިނަވާ ވަރަކަށް އެކަށޭގެންވާ ދުރުވެ سَنَد ތިރިވެގެންދެއެވެ.

15- وَمَا أَضَفْتَهُ إِلَى الْأَصْحَابِ مِنْ *** قَوْلٍ وَفِعْلٍ فَهْوَ مَوْقُوفٌ زُكِنْ

لَفْظِي مَعْنَى:

وَمَا: އަދި އެއެއް.

أَضَفْتَهُ: ތިބާ އެ ގުޅުވައިފި.

إِلَى الْأَصْحَابِ: أَصْحَاب ންނަށް.

مِنْ قَوْلٍ: قَوْل އަކުން.

وَفِعْلٍ: އަދި فِعْل އަކުން.

فَهْوَ: ފަހެ އެއީ.

مَوْقُوفٌ: مَوْقُوْف އެވެ.

زُكِنْ: އެނގި ކަނޑައެޅި.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އަދި قَوْل އަކުން، އަދި فِعْل އަކުން (އެބަހީ: ބަސްބުނުމާއި عَمَل ން) أَصْحَاب ންނަށް ތިބާ އެ މަންސޫބުކުރާ ކޮންމެ حَدِيْث އަކީ، ފަހެ އެއީ مَوْقُوْف ކަމަށް ވަނީ އެނގި ކަނޑައެޅިގެންނެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

އަދި ބަސްބުނުމާއި عَمَل ން، أَصْحَاب ބޭކަލުންނަށް މަންސޫބުވި، نِسْبَة ކުރެވި، صَحَابِي އަކަށް ހުއްޓޭ ކޮންމެ حَدِيْث އަކީ، އެއީ مَوْقُوْف حَدِيْث އެއްކަމުގައި އެނގިގެންނެވެ.[21]

***

[21] މި بَيْت ގައި މިވަނީ، مَوْقُوْف حَدِيْث އެވެ. އެއީ نَبِيّ ﷺ أَصْحَاب ންގެ ބޭކަލުން މިދެއްވިކަމަށް ނުވާ عَمَل ކުރެއްވިކަމަށް ނުވާ إِقْرَار ދެއްވިކަމަށް މަންސޫބުވި، نِسْبَة ވެވި، صَحَابِي އަކަށް ހުއްޓޭ حَدِيْث އެވެ. أَصْحَاب ންނަކީ، نَبِيّ ﷺ ދެކެވަޑައިގެން، އެކަލޭގެފާނުގެ إِيْمَان ވެގެން ވާ حَال، އެކަލޭގެފާނާ ބައްދަލުކުރި ކޮންމެ ބޭކަލެކެވެ. جُمْهُوْر ންގެ ބަހީ، އެމީހަކު ފަހުން مُرْتَدّ ވި، ނަމަވެސް إِيْمَان ގައި މަރުވެއްޖެއެވެ.

16- وَمُرْسَلٌ مِنْهُ الصَّحَابِيُّ سَقَطْ *** وَقُلْ: غَرِيبٌ مَا رَوَى رَاوٍ فَقَطْ

لَفْظِي مَعْنَى:

وَمُرْسَلٌ: އަދި مُرْسَل.

مِنْهُ: އޭގެއިން.

الصَّحَابِيُّ: صَحَابِي އެއް.

سَقَطْ: ވެއްޓިފައި.

وَقُلْ: އަދި ކިޔާ ބުނާށޭ.

غَرِيْبٌ: غَرِيْب އޭ.

مَا رَوَى: އެ رِوَى ކުރި.

رَاوٍ: އެންމެ رَاوِي އެއް.

فَقَطْ: އެކަނިޔާ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އަދި އޭގެއިން مُرْسَل އަކީ، އޭގައި صَحَابِي އެއް ވެއްޓިފައިވާ حَدِيْث އެވެ. އަދި ކިޔާ ބުނާށެވެ: غَرِيْب އަކީ، އެ رِوَى ކުރީ، އެންމެ رَاوِي އެއް އެކަނި ކުރުގެއިވާ حَدِيْث އެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

مُرْسَل حَدِيْث އަކީ، سَنَد ގައި صَحَابِي އެއް ވެއްޓިފައިވާ حَدِيْث އެވެ. ނުވަތަ سَنَد ގައި تَابِعِي އަށް ފަހުގައި ބޭބޭފުޅެއް ވެއްޓިއްޖުމެވެ. ނުވަތަ نَبِيّ ﷺ ގެ ބަސްފުޅެއް صَحَابِي އެއް ނުލައި تَابِعِي ބޭބޭފުޅެއް رِوَى ކުރެއްވުމެވެ. (އެބަހީ: نَبِيّ ﷺ އަށް رَفْع ކުރާއިރުގައި، سَنَد ގެ ނިމުމާކުރިން، سَنَد ގައި صَحَابِي އެއް ނުހިމެ، تَابِعِي އެކަލޭގެފާނުގެ އަރިހުން ގެނައުމެވެ.) އަދި غَرِيْب حَدِيْث އަކީ، حَدِيْث ގެ سَنَد ގެ އެއްވެސް حِسَاب އަކުން ނުވަތަ طَبَقَة އަކުން (ފަންތިއަކުން) އެންމެ رَاوِي އަކު ހުރެގެން رِوَى ކުރެވިގެންވާ حَدِيْث އެވެ.[22]

***

[22] މި بَيْت ގައި މިސަންތަގެންވެސް، مُرْسَل حَدِيْث އާއި غَرِيْب حَدِيْث އެވެ. مُرْسَل ކޮންމެއްކަމަކީ، ވަކި ފަރާތަކަށް ފޮނުވައިލުމެވެ. غَرِيْب މާނައަކީ، ފުރަދުވުން ނުވަތަ ޢަޖީބުވުމެވެ. ނުވަތަ އެކަހެރިވުމެވެ.

17- وَكُلُّ مَا لَمْ يَتَّصِلْ بِحَالِ *** إِسْنَادُهُ مُنْقَطِعُ الأَوْصَالِ

لَفْظِي مَعْنَى:

وَكُلُّ: އަދި ކޮންމެ.

مَا: އެއްޗެއް.

لَمْ: ނުވާ.

يَتَّصِلْ: ގުޅިފައި.

بِحَالِ: އެއްވެސް حَال އެއްގައި.

إِسْنَادُهُ: އޭގެ إِسْنَاد.

مُنْقَطِعُ: مُنْقَطِع އެ.

الأَوْصَالِ: ގުޅުންތައް.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އަދި އެއްވެސް حَال އެއްގައި، އޭގެ إِسْنَاد ގުޅިފައިނުވާ ކޮންމެ حَدِيْث އަކީ، ގުޅުންތައް ވަކިވެފައިވާ مُنْقَطِع އެއެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

އެއްވެސް حَال އެއްގައި إِسْنَاد ދެރުހެނިޖިފައިވާ، އަދި އެ ގުޅިފައި ނުވާ ކޮންމެ حَدِيْث އަކީ، مُنْقَطِع حَدِيْث އެއެވެ.[23]

***

---

[23] މި بَيْت ގައި މިވަނީ، مُنْقَطِع حَدِيْث އެވެ. اِنْقِطَاع މާނައަކީ، ބިނދުމާއި ގުޅުން ކެނޑުމެވެ. اِتِّصَال މާނައަކީ، وَاصِل ވެ ގުޅިފައިވުމެވެ.

18- وَالْمُعْضَلُ السَّاقِطُ مِنْهُ اثْنَانِ *** وَمَا أَتَىٰ مُدَلَّسًا نَوْعَانِ

لَفْظِي مَعْنَى:

وَالْمُعْضَلُ: މާނައީ الْمُعْضَل ވި.

السَّاقِطُ: ވެއްޓިފައިވާ.

مِنْهُ: އެއިން.

اثْنَانِ: ދޭއް.

وَمَا: މާނައީ އެ.

أَتَىٰ: އާދޭ.

مُدَلَّسًا: مُدَلَّس.

نَوْعَانِ: ދެ ވައްތަރު.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

މާނައީ الْمُعْضَل އަކީ، އޭގައި ދޭއް (އެބަހީ: ދެ ރާވީއް) ވެއްޓިފައިވާ حَدِيْث އެވެ. މާނައީ مُدَلَّس ގެ ގޮތުގައި ދެވައްތަރެއް އާދެއެވެ.

تَفْصِيلِي مَعْنَى:

مُعْضَل حَدِيْث އަކީ، سَنَد ގެ ތެރޭގެ حِساب އެއްގައި ވިޔަސް، ވިދިވިދިގެން ދެ رَاوِي ވެއްޓި ދޫކޮށްލެވިފައިވާ حَدِيْث އެވެ. އެހެންކަމުން مُعْضَل حَدِيْث ގައި اِنْقِطَاع އެއް ނުވަތަ ދުރުގަސްޖެހުން ވާނެއެވެ. މާނައީ مُدَلَّس حَدِيْث ގެ ދެ ވައްތަރެއް ވެއެވެ. (مُدَلَّس حَدِيْث އަކީ، ސިފަ ބައްދަލުވެ ދިމާވާ އަޅުގަނޑަކަށްސިފެ، ބައްދަލުވެ ދިމާވާ އަޅުއްވިފަދަ ގޮތަކަށް ދެވޭ، ހިތަދިރިވުމެވެ.)[24]

***

[24] މި بَيْت ގައި ދިނުމަކީ، مُعْضَل حَدِيْث އާއި مُدَلَّس حَدِيْث އެވެ. މާނައީ مُدَلَّس حَدِيْث ގެ ދެވައްތަރު އަންނަ ހުރިހާ.

19- الأَوَّلُ: الإِسْقَاطُ لِلشَّيْخِ وَأَنْ *** يَنْقُلَ مِمَّنْ فَوْقَهُ بِعَنْ وَأَنْ

لَفْظِي مَعْنَى:

الأَوَّلُ: ފުރަތަމަވަނީ.

الإِسْقَاطُ: ވައްޓައިލުމާ.

لِلشَّيْخِ: شَيْخ އަށް.

وَأَنْ يَنْقُلَ: އަދި نَقْل ކުރުމާ.

مِمَّنْ/عَمَّنْ: ކޮންމެސް މީހަކުން/މީހަކުގެ ފަރާތުން.

فَوْقَهُ: އޭނާއަށް ވުރެ މަތިން.

بِعَنْ: 'ފުލުން' ދިން.

وَأَنْ: އަދި 'ކަނަވަރުން' ދިން.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

ފުރަތަމަވަނީ: شَيْخ ވައްޓައިލުމެވެ. އަދި އެ شَيْخ އަށްވުރެ މަތީގައިވާ ފަރާތެއްގެ ފަރާތުން، 'ފުލުން' އަދި 'ކަނަވަރުން' ދިން نَقْل ކުރުމެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

ފުރަތަމަ ވައްތަރަކީ: حَدِيْث رِوَى ކުރި شَيْخ ދޫކޮށްލައިފައި އޭގެ މައްޗަށްވާ رَاوِي ގެ ފަރާތުން (عَنْ) 'ފަރާތުން ނޫނީ ފުލުން ނޫނީ ކިބައިން ނޫނީ އަރިހުން' ނުވަތަ (أَنْ) 'ހަމަކަނަވަރުން' މިފަދަ لَفْظ އެއް ބޭނުންކޮށްގެން حَدِيْث رِوَى ކުރުމެވެ. (މިބާވަތުގެ تَدْلِيْس އަކީ: تَدْلِيْس إِسْنَاد އެވެ. އެއީ رَاوِي އަޑުއެހި شَيْخ ވައްޓައިލާފައި، شَيْخ އަޑުއެހި شَيْخ ގެ އަރިހުން (شَيْخ ގެ شَيْخ އާ ސީދާ ބައްދަލުވެ، ދިމާވެ އަޑުނާހަނިސް)، شَيْخ ގެ شَيْخ ގެ އަރިހުން رِوَى ކުރުމެވެ.)[25]

***

[25] މި بَيْت ގައި މިސާލަކަށްވެސް، مُدَلَّس حَدِيْث ގެ ވައްތަރުތަކުން ކުރީ ފުރަތަމަ ވައްތަރެވެ. އެއީ تَدْلِيْس إِسْنَاد އެވެ.

20- وَالثَّانِ: لَا يُسْقِطُهُ لَكِنْ يَصِفْ *** أَوْصَافَهُ بِمَا بِهِ لَا يَنْعَرِفْ

لَفْظِي مَعْنَى:

وَالثَّانِ: އަދި ދެވަނައީ.

لَا: ނުވެއެވެ.

يُسْقِطُهُ: އޭނާ ވައްޓައިލައެވެ.

لَكِنْ: އެހެންނަމަވެސް.

يَصِفْ: އޭނާ صِفَة ކިޔައެވެ.

أَوْصَافَهُ: އޭނާގެ صِفَة ތައް.

بِمَا بِهِ: އެއަކުން އެއަށްވާ.

لَا: ނުވެއެވެ.

يَنْعَرِفْ: އެނގިގެންވެއެވެ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އަދި ދެވަނައީ: އެޝަޚްޞް ވައްޓައިނުލަމެވެ. އެހެންނަމަވެސް އެޝަޚްޞް އެއަކުން مَعْرِفَة ނުކުރެވޭ އަދި ނޭނގޭނެ صِفَة ތަކަކުން صِفَة ކިޔުމެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

ދެވަނަ ވައްތަރަކީ: حَدِيْث رِوَى ކުރި شَيْخ ވައްޓާ ނުލައި، އެކަމަކު އެ صِفَة އަކުން ނުވަތަ ނަމަކުން އެ شَيْخ مَشْهُوْر ވެގެން ނުވާ صِفَة ތަކަކުން ނޫނީ مَشْهُوْر ނޫން ނަންތަކުން ނަންދީ صِفَة ކިޔުމެވެ. (މިބާވަތުގެ تَدْلِيْس އަކީ: تَدْلِيْس الشُّيُوْخ އެވެ.)[26]

***

[26] މި بَيْت ގައި މިނަންގަނޑުވި، مُدَلَّس حَدِيْث ގެ ވައްތަރުތަކުން ކުރީ ދެވަނަ ވައްތަރެވެ. އެއީ تَدْلِيْس الشُّيُوْخ އެވެ.

21- وَمَا يُخَالِفْ ثِقَةٌ فِيهِ الْمَلَا *** فَالشَّاذُ وَالْمَقْلُوبُ قِسْمَانِ تَلَا

لَفْظِي مَعْنَى:

وَمَا: އަދި އެއީ.

يُخَالِفْ: خِلَاف ވާ.

ثِقَةٌ: ثِقَة އާ.

فِيهِ: އޭގައި ވާއް.

الْمَلَا: އެތައް މީސްތަކުން.

فَالشَّاذُ: ފަހެ الشَّاذ އާއި.

وَالْمَقْلُوبُ: އަދި الْمَقْلُوْب މި.

قِسْمَانِ: ދެބައިކަށް.

تَلَا: ވިދިގެން އާދެއް.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އަދި އޭގައިވާ ޖަމާޢަތަށް ޚިލާފު، ثِقَة އަކާ خِلَاف ވުމީ، ފަހެ އެއީ الشَّاذ އެވެ. އަދި الْمَقْلُوْب ދެބައިކަށް ބެހިގެންދާކަން ވިދިގެން އާދެއެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

شَاذّ حَدِيْث އަކީ، އިތުބާރުކުރި ހެކިތެރިކަން قَبُوْل ކުރެވޭ عَدْل ވެރި رَاوِي އަކު، حَدِيْث رِوَى ކުރުމުގައި ހަމަ އިތުބާރުކުރި ހެކިތެރިކަން قَبُوْل ކުރެވޭ عَدْل ވެރި އެއަށް ވުރެ رَاوِي ނުވަތަކާއި خِلَاف ވުމެވެ. އަދި އެއާ ގުޅިގެން مَقْلُوْب حَدِيْث ވެއެވެ. އެ ދެބައިކަށް ބެހިގެންވެއެވެ. (مَقْلُوْب حَدِيْث އަކީ، سَنَد ގައި ނުވަތަ مَتْن ގައި އިސްފަސްކޮށްލެއްވުމެވެ. ނުވަތަ އޭގައި އެކަތި އަނެކަތީ بَدَل ކުރުމެވެ.)[27]

***

[27] މި بَيْت ގައި ނަންގަނޑުވާލައި މިވަނީ، شَاذّ حَدِيْث އާއި އަދި مَقْلُوْب حَدِيْث އެވެ. مَقْلُوْب حَدِيْث ގެ ދެބައި އަދި އަންނަނީ ކުރިއަށެވެ.

22- إِبْدَالُ رَاوٍ مَا بِرَاوٍ قِسْمُ *** وَقَلْبُ إِسْنَادٍ لِمَتْنٍ قِسْمُ

لَفْظِي مَعْنَى:

إِبْدَالُ: بَدَل ކުރުމުގެ.

رَاوٍ مَا: ކޮންމެވެސް رَاوِي އަކު.

بِرَاوٍ: އެހެން رَاوِي އަކާ.

قِسْمُ: ބައެކެވެ.

وَقَلْبُ: އަދި ފުރަގަހިކުރުމުގެ.

إِسْنَادٍ: إِسْنَاد.

لِمَتْنٍ: مَتْن އެއްގެ.

قِسْمُ: ބައެކެވެ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

ކޮންމެވެސް رَاوِي އެއް، އެހެން رَاوِي އަކާ بَدَل ކުރުމީ އެއްބައެކެވެ. އަދި مَتْن އެއްގެ إِسْنَاد ފުރަގަހިކުރުމީ އެއްބައެކެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

ފުރަތަމަ ބަޔަކީ: حَدِيْث ގެ سَنَد ގައިވާ رَاوِي އެއް އެހެން رَاوِي އަކަށް بَدَل ކުރުމެވެ. ނުވަތަ رَاوِي ގެ ނަމުގައި އިލްތިބާސްވުމެވެ. ދެވަނަ ބަޔަކީ: حَدِيْث އެއްގެ سَنَد އެހެން سَنَد އަކަށް بَدَل ކުރުމެވެ.[28]

***

[28] މި بَيْت ގައި މިދަންނަވާލެވުނީ، مَقْلُوْب حَدِيْث ގެ ދެބައެވެ. އެއީ އެއް رَاوِي އަނެއް رَاوِي އާ بَدَل ކުރުމާއި، حَدِيْث ގެ سَنَد އެހެން سَنَد އަކަށް بَدَل ކުރުމާއި ފުރަގަހިކުރުމެވެ. مَتْن ގައި مَقْلُوْب ވުން މަދުވެގެންވެއެވެ. އަދި سَنَد ގައި مَقْلُوْب ވުން ގިނަވެގެންވެއެވެ.

23- وَالْفَرْدُ مَا قَيَّدْتَّهُ بِثِقَةِ *** أَوْ جَمْعٍ أَوْ قَصْرٍ عَلَى رِوَايَةِ

لَفْظِي مَعْنَى:

وَالْفَرْدُ: އަދި الْفَرْد.

مَا: އެއީއެ.

قَيَّدْتَّهُ: ތިޤާ ގެ قَيْد ކޮށްފި.

بِثِقَةِ: ثِقَة އަކުން.

أَوْ: ނުވަތަ.

جَمْعٍ: جَمْع އަކުން/އެކަތިގަނޑަކުން.

أَوْ: ނުވަތަ.

قَصْرٍ: قَصْر ވުން/އެކަހެރިވުން.

عَلَى: މައްޗަށް.

رِوَايَةِ: رِوَايَة ގެ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އަދި الْفَرْد އަކީ، ތިޤާ ގެ قَيْد ކޮށް ރިވާޔަތްކުރައްވާ حَدِيْث އެވެ. އެއީ ثِقَة އަކުންނެވެ. ނުވަތަ جَمْع އަކުންނެވެ. ނުވަތަ رِوَايَة އެއްގެ މައްޗަށް އެކަހެރިވެގެންނެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

فَرْد حَدِيْث އަކީ، ވަކި މީހަކު ނުވަތަ ބަޔަކު رِوَى ކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެއްކަމަށް ޚާއްޞަވާ حَدِيْث އެވެ. އެއީ سَنَد ގެ ކޮންމެވެސް حِسَاب އަކުން ثِقَة އިޢުތިބާރުހުރި އެއްވެސް رَاوِي އަކު رِوَى ކުރި حَدِيْث އެވެ. ނުވަތަ رَاوِي އަކު ހަމައެކަނި ވަކި جَمَاعَة އެއްގެ ބަޔަކުގެ ކިބައިން رِوَى ކުރި حَدِيْث އެވެ. ނުވަތަ رَاوِي އަކު ކޮންމެވެސް އެހެން رَاوِي އެއްގެ ކިބައިން رِوَى ކުރި ހަމައެކަނި رِوَايَة އަށް ވުމެވެ.[29]

***

[29] މި بَيْت ގައި މިވަނީ، فَرْد ނުވަތަ مُفْرَد حَدِيْث ގެ ވާހަކައެވެ. أُصُوْلِي ން، مُتَوَاتِر އަދި آحَاد حَدِيْث ގެ މިދެބައި ދެނެގަނެވޭ، آحَاد حَدِيْث ތިން ބައިބަޔަކަށް ބެހިގެންވެއެވެ. އެއީ مَشْهُوْر އާއި عَزِيْز އާއި غَرِيْب އެވެ. އަދި غَرِيْب حَدِيْث ގެ ނަމަކީ فَرْد حَدِيْث ގޮތުގައެވެ. އަދި އޭގެބައިބަޔަކަށް ބެހެއެވެ. އެއީ مُطْلَق فَرْد އާއި نِسْبِي فَرْد އެވެ.

24- وَمَا بِعِلَّةٍ غُمُوضٍ أَوْ خَفَا *** مُعَلَّلٌ عِنْدَهُمُ قَدْ عُرِفَا

لَفْظِي مَعْنَى:

وَمَا: އަދި އެއްޗެއް.

بِعِلَّةٍ: عِلَّة އަކުން.

غُمُوضٍ: ފުންވެ ނުސާފުވެގެންވާ.

أَوْ: ނުވަތަ.

خَفَا: ފޮރުވި ވަންހަނާވެގެންވާ.

مُعَلَّلٌ: مُعَلَّل އޭ.

عِنْدَهُمُ: އެފަންނުވެރިންގެ ކިބައިގައި.

قَدْ: ގައިމު.

عُرِفَا: އެނގި مَعْرِفَة ވެއެ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އަދި އެއްޗެއް ފުންވެ ނުސާފުވެގެންވާ ނުވަތަ ފޮރުވި ވަންހަނާވެގެންވާ عِلَّة އެއް އޮތިއްޔާ حَدِيْث އަޔީ، އެފަންނުވެރިންގެ އަރިހުގައި އެނގި مَعْرِفَة ވެގެންވާ ގޮތުގައި مُعَلَّل އެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

حَدِيْث ގެ سَنَد ގައި ނުވަތަ مَتْن ގައި ދެނެގަތުން އުނދަގޫ ނުވަތަ ވަންހަނާވެގެންވާ عِلَّة އެއް (އެބަހީ: ضَعِيْف ވެ ބަލިކަށިވާ سَبَب އެއް ނުވަތަ حَدِيْث صَحِيْح ވުމަށް ހުރަސް އަޅާ سَبَب އެއް) ވާ حَدِيْث އެއްނަމަ، އެފަންނުވެރިންގެ އަރިހުގައި އެއީ އެނގިގެންވަނީ، مُعَلَّل حَدِيْث ކަމުގައެވެ.[30]

***

[30] މި بَيْت ގައި މިވަނީ، مُعَلَّل ނުވަތަ مَعْلُوْل حَدِيْث ގެ ވާހަކައެވެ. عَامّ ގޮތެއް ثِقَة އިތުބާރުކުރެވޭ رَاوِي އެއްގެ ފަރާތުން وَهْم އެއް އަރައި، އެއީ ظَاهِر ބޭރުފުށުން سَلَامَة ތަޙްޤީޤުކުރުމުގައި ފެނިގެން، بَحْث ގޮތުން އިތުރަށް ބަލައި تَحْلِيْل ކުރުމުން عِلَّة އެއް ފެނިގެން އެއް مَعْلُوْل حَدِيْث ކަމުގައިވެއެވެ. އަދި ފާހަގަ ސިފަގޮތުން ބަލިކަށިކަމެއް ފެންނަނަމަ، އެއީ ضَعِيْف حَدِيْث އެވެ.

25- وَذُو اخْتِلَافِ سَنَدٍ أَوْ مَتْنِ *** مُضْطَرِبٌ عِنْدَ أُهَيْلِ الفَنِّ

لَفْظِي مَعْنَى:

وَذُو: އަދި ވެރި.

اخْتِلَافِ: اِخْتِلَاف ގެ.

سَنَدٍ: سَنَد.

أَوْ: ނުވަތަ.

مَتْنِ: مَتْن.

مُضْطَرِبٌ: مُضْطَرِب ދޭ.

عِنْدَ: ޚިޔާލުގައި.

أُهَيْلِ: أَهْل ން.

الفَنِّ: فَنّ ގެ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އަދި فَنّ ގެ أَهْل ވެރިންގެ އަރިހުގައި، سَنَد ގެ ނުވަތަ مَتْن ގެ اِخْتِلَاف ވެރިވުން އޮތީ مُضْطَرِب އެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

حَدِيْث فَنّ ގެ أَهْل ވެރިންގެ އަރިހުގައި مُضْطَرِب حَدِيْث އަކީ، جَمْع ނުކުރެވޭހެން ނުވަތަ رَاجِح ނުކުރެވޭނެހެން حَدِيْث ގެ سَنَد އާއި مَتْن ންވެސް، އެއީ رَاوِي ން އެކިގޮތަށް رِوَى ކޮށްފައިވާ، އެ حَدِيْث އެއްގެ سَنَد ގައި ނުވަތަ مَتْن ގައި، رَاوِي ން خِلَاف ވުން ވެގެންވާ حَدِيْث އެވެ.[31]

***

[31] މި بَيْت ގައި މިވަނީ، مُضْطَرِب حَدِيْث އެވެ. އެއީ ظَاهِر ގައި، ބަރާބަރުކުރެވޭ ރިވާޔަތްތަކުގެ اِخْتِلَاف ވެފައިވާ حَدِيْث ތަކެވެ.

26- وَالْمُدْرَجَاتُ فِي الحَدِيثِ مَا أتَتْ *** مِنْ بَعْضِ أَلْفَاظِ الرُّوَاةِ اتَّصَلَتْ

لَفْظِي مَعْنَى:

وَالْمُدْرَجَاتُ: އަދި الْمُدْرَجَات އޭ.

فِي الحَدِيثِ: حَدِيْث ގައޭ.

مَا أَتَتْ: އެއެއް އައިސްފައިވެއޭ.

مِنْ بَعْضِ: ބަޔަކުން.

أَلْفَاظِ: لَفْظ ތަކުން.

الرُّوَاةِ: رَاوِي ންގެ.

اتَّصَلَتْ: ގުޅިފައިވާ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އަދި الْمُدْرَج އަކީ، حَدِيْث ގައި رَاوِي ންގެ ބައެއް لَفْظ ތަކުން ގުޅިގެން އައިސްފައިވާ حَدِيْث އެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

مُدْرَج حَدِيْث އަކީ، حَدِيْث ގެ مَتْن ގައި، حَدِيْث رِوَى ކުރާ رَاوِي ންގެ ބަސް ވަކިނުވާ ގޮތަށް ވަދެފި އިތުރުކުރެވިފައިވާ حَدِيْث އެވެ. އެފަދައިން وَارِد ވެފައިވާ عِبَارَة ތަކަކީ، ގިނަ ފަހަރަށް حَدِيْث ގެ لَفْظ އެއް شَرْح ކުރުމަށްޓަކައި رَاوِي ގެންނަވާފައި ހުންނަ عِبَارَة ތަކެވެ.[32]

***

[32] މި بَيْت ގައި މިވަނީ، مُدْرَج حَدِيْث އެވެ. بَيْت ގައި مُدْرَجَات އޮވަނީ مُدْرَج ގެ جَمْع ގޮތަށެވެ. إِدْرَاج ކުރުމީ އެއްޗެއް އިތުރުކޮށްދިނުމާއި ހިމަނައިދީ ވައްދައިލުމެވެ.

27- وَمَا رَوَى كُلُّ قَرِينٍ عَنْ أَخِهْ *** مُدَبَّجٌ فَاعْرِفْهُ حَقًّا وَانْتَخِهْ

لَفْظِي مَعْنَى:

وَمَا: އަދި އެއުރެއް.

رَوَىٰ: رِوَى ކުރުމުން.

كُلُّ: ކޮންމެ.

قَرِينٍ: قَرِيْن އާ.

عَنْ أَخِهْ: އޭނާގެ أَخ ގެ ކިބައިން.

مُدَبَّجٌ: مُدَبَّج އާ.

فَاعْرِفْهُ: ތިޔަ މިބާ އެ مَعْرِفَة ކުރާށޭ.

حَقًّا: حَقّ ގޮތުގައި.

وَانْتَخِهْ: އަދި މިބާ ހޯދުމުގައި ބަހުރުގައި އެކަމުގައި فَخْر ވެރިވާށޭ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އަދި ކޮންމެ قَرِيْن އަކު، އޭނާގެ أَخ ގެ ކިބައިން رِوَى ކުރާ ކޮންމެ حَدِيْث އަކީ، مُدَبَّج އެވެ. ތިޔަ މިބާ އެ حَقّ ގޮތުގައި مَعْرِفَة ކޮށް ދެނެގަންނާށެވެ. އަދި މިބާ ހޯދުމުގައި ބަހުރުގައި އެކަމުގައި فَخْر ވެރިވާށެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

مُدَبَّج حَدِيْث އަކީ، އެއްބަނޑުއްގައި ނުވަތަ އެއް زَمَان އެއްގައި އެއް شَيْخ ނަމަކާއްގެ އަރިހުން عِلْم حَاصِل ކުރާ، އެއް عُمْر އެއްގެ ދެމީހުން ނުވަތަ އެކުގައި އުޅުނު ދެ رَحْمَة ތެރިޔާ އެކުވެރި ކޮންމެ މީހަކުވެސް އެކަކު އަނެކަކުގެ ކިބައިން رِوَى ކުރާ حَدِيْث އެވެ. ތިޔަ މިބާ ރަނގަޅަށް އެފަދަ حَدِيْث ތަކެއް ހޯދުމަށް ބަހައްޓާ ދެނެގަންނާށެވެ.[33]

***

[33] މި بَيْت ގައި މިވަނީ، مُدَبَّج حَدِيْث އެވެ. އެއީ قَرِيْن އަކު އަނެއް قَرِيْن އެއްގެ ފުރުން ދެމީހުން ދެމީހުން رِوَى ކުރުމެވެ. އަދި އެއިން އެކަކު އަނެކަކުގެ ކިބައިން އެކަނި رِوَى ކުރާނަމަ، رِوَايَة الْأَقْرَان އާ ނުވަތަ أَقْرَان حَدِيْث އާ ކިޔައެވެ.

28- مُتَّفِقٌ لَفْظًا وَخَطًّا مُتَّفِقْ *** وَضِدُّهُ فِيمَا ذَكَرْنَا الْمُفْتَرِقْ

لَفْظِي مَعْنَى:

مُتَّفِقٌ: مُتَّفِق.

لَفْظًا: لَفْظ ން.

وَخَطًّا: އަދި خَطّ ން.

مُتَّفِقْ: مُتَّفِق އާ.

وَضِدُّهُ: އަދި އޭގެ ދިކޮޅަކީ.

فِيمَا: އެއެއްގާ.

ذَكَرْنَا: އަހުރެމެން ذِكْر ކުރި.

الْمُفْتَرِقْ: الْمُفْتَرِق އާ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

لَفْظِي ގޮތް އަދި خَطِّي ގޮތް (ލިޔުމުގައާއި ކިޔުމުގައި) اِتِّفَاق ވާ (އެއްގޮތްވާ) حَدِيْث އަކީ، مُتَّفِق އެވެ. އަދި އޭގެ ދިކޮޅަކީ، އަހުރެމެން މި ذِكْر ކުރި الْمُفْتَرِق އެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

مُتَّفِق مُفْتَرِق حَدِيْث އަކީ، ތަ رَاوِي އެއް ނުވަތަ އެއަށްވުރެ ގިނަ رَاوِي ންތަކެއްގެ ނަން ކިޔުމުގައިވެސް ލިޔުމުގައިވެސް އެއްގޮތްވެފައި، ނަމަވެސް شَخْص ނުވަތަ މީހާ ތަފާތު ވެގެންވުމެވެ. مِثَال އަކަށް ބޭފުޅުންނަށް އެއްނަމެއް ކިޔުމެވެ. އެގޮތުން، خَلِيْل بْن أَحْمَد ކިޔާ ބޭފުޅުހެވެ. ނުވަތަ سُفْيَان ކިޔާ ބޭފުޅުންނެވެ. ނުވަތަ حَمَّاد ކިޔާ ބޭފުޅުންނެވެ. އެއްނަމެއް ކިޔަސް މިއީ ވަކި ބޭފުޅުންތަކެކެވެ.[34]

***

[34] މި بَيْت ގައި މިވަނީ، مُتَّفِق حَدِيْث އާއި مُفْتَرِق حَدِيْث އެވެ.

29- مُؤْتَلِفٌ مُتَّفِقُ الْخَطِّ فَقَطْ *** وَضِدُّهُ مُخْتَلِفٌ فَاخْشَ الغَلَطْ

لَفْظِي مَعْنَى:

مُؤْتَلِفٌ: مُؤْتَلِف ރީ.

مُتَّفِقٌ: مُتَّفِق ވާ.

الْخَطِّ: خَطّ ން.

فَقَطْ: ހަމައެކަނި.

وَضِدُّهُ: އަދި އޭގެ ޚިލާފަކީ.

مُخْتَلِفٌ: مُخْتَلِف ވާ.

فَاخْشَ: ފަހެ ބިރުވެތިވާށެވެ.

الغَلَطْ: އޮޅުމަކުން.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

مُؤْتَلِف އަކީ، އޭގެ ޙުރޫފުން ދެފަރާ اِتِّفاق ވާ (އެއްގޮތްވާ) حَدِيث އެވެ. އަދި އޭގެ ޚިލާފަކީ، مُخْتَلِف އެވެ. ފަހެ އޮޅުމަކަށް ނުދިޔަ ހުރަހަކަށް ދިޔަ ހިނދަކުވެ ބިރުވެތިވާށެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

مُؤْتَلِف مُخْتَلِف حَدِيث އަކީ، ދެ رَاوِي އެއް ނުވަތަ އެއަށްވުރެ ގިނަ رَاوِي ންނަށެއްގެ ނަން ހަމައެކަނި ލިޔުމުގައި އެއްގޮތްވުމެވެ. އެހެނަސް ކިޔުމުގައި އޭގައި نُقْطَة (ނުކުތާ) ޒަބަރާފޮށުން ތަފާތުވުމެވެ. މިއަންނަނީ ފާހަގަކުރަން ބޭނުން އަރަބިބަހުގައި މިކަހަން ސަބަބުތަކުން ހުއްޓެވެ. މިގޮ مِثَال އަކީ (عاس) މިއަށް نُقْطَة ނުޖަހާ ވިޔަނުން، އެއީ އެއްނަމަ (عَبَّاس) ނުވަތަ (عَيَّاش) ކަމުގައިވުމެވެ. ނުވަތަ 'سَلَام' އާއި 'سَلَّام' އެވެ. އިހު زَمَان ގައި، نُقْطَة ނުޖަހާ ބަޔަކު مَخْطُوط (ތިރިލިޔުން) ލިޔުންތަކުގައި ލިޔުނުތަކުއިވާތީ މިފަދަ ނަންތަކު އޮޅުން އަރަބިބަހުގައި ގިނަގިނައިން ހުއްޓެވެ.[35]

***

---

[35] މި بَيْت ގައި މިވަނީ، مُؤْتَلِف مُخْتَلِف حَدِيث ގެ ވާހަކައެވެ. އަދި މިނޫން ބައިވަރުބައެއްވެސް ވެއެވެ. އޭގެތެރެން مُتَشابِه، އެބަހީ: ލިޔުމުގައި އަދި ކިޔުމުގައި ނަން އެއްގޮތްވެފައި ބައްޕައިގެ ނަން ތަފާތުވުމެވެ. مِثَال އަކަށް: مُحَمَّدُ بْن عَقِيْل އާއި مُحَمَّدُ بْن عُقَيْل އެވެ. އަދި مُتَشابِه مَقْلُوْب އެވެ. مِثَال ގަށް: الْأَسْوَدُ بْن يَزِيْد އާއި يَزِيْد بْن الْأَسْوَدُ އެވެ.

30- وَالْمُنْكَرُ الفَرْدُ بِهِ رَاوٍ غَدَا *** تَعْدِيلُهُ لَا يَحْمِلُ التَّفَرُّدَا

لَفْظِي مَعْنَى:

وَالْمُنْكَرُ: އަދި الْمُنْكَر އެ.

الفَرْدُ: الْفَرْد އެ.

بِهِ: އެ އެއިން.

رَاوٍ: رَاوِي.

غَدَا: ގޮއްސިއެ.

تَعْدِيلُهُ: އޭނާގެ تَعْدِيْل.

لَا: ނުވެއެ.

يَحْمِلُ: އުފުލާ.

التَّفَرُّدَا: تَفَرُّد އެ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އަދި الْمُنْكَر އަކީ، އޭނާގެ عَدْل ވެރިކަން ގޮސްފައިވާ، އޭނާގެ تَفَرُّد ވުމުން އެކަހެރިވުމުން، އެ އުފުލިގެންނުވާ (ބަލައިނުގަނެވޭ) رَاوِي އެއް އޭގައި فَرْد ވެ އެކަނިވެފައިވާ حَدِيْث އެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

مُنْكَر حَدِيْث އަކީ، އެ رَاوِي އެއްގެ عَدْل ވެރިކަން ކަންވުމުގެ سَبَب ން، އެކަނި رِوَى ކުރާ رِوَايَة އެއް ބަލައިނުގަނެވޭނެ رَاوِي އެއް އެކަނި رِوَى ކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެވެ. ނުވަތަ عَدْل ވެރި ނޫން އިތުބާރު ނުކުރެވޭ ضَعِيْف رَاوِي އެއް ثِقَة عَدْل ވެރި އިތުބާރުކުރެވޭ رَاوِي ންނާއި خِلَاف އަށް رِوَى ކޮށްފައިވާ حَدِيْث އެވެ.[36]

***

[36] މި بَيْت ގައި މިނަންގަންވަނީ، مُنْكَر حَدِيْث ގެ ވާހަކައެވެ.

31- مَتْرُوكُهُ مَا وَاحِدٌ بِهِ انْفَرَدْ *** وَأَجْمَعُوا لِضَعْفِهِ فَهْوَ كَرَدْ

لَفْظِي مَعْنَى:

مَتْرُوكُهُ: އެއީ مَتْرُوك ދީ.

مَا: އެއްޗެއް.

وَاحِدٌ: އެކަކު.

بِهِ: އެ އެއިން.

انْفَرَدْ: اِنْفِرَاد ވީ.

وَأَجْمَعُوا: އަދި އެބައިމީހުން إِجْمَاع ވިއެ.

لِضَعْفِهِ: އޭނާގެ ضَعْف ކަމުން.

فَهْوَ: ފަހެ އެއީ.

كَرَدْ: رَدّ ކުރެވޭ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އެއީ مَتْرُوك އަދި، އެކަލި އެކަކު اِنْفِرَاد ވެ އެކަނިވުމެވެ. އަދި އެފަރާތް ضَعْف ކަމަށް ބޭކަނިކަމަށް އެބޭކަލުން إِجْمَاع ވެވެންނާ ފަރާތެކެވެ. ފަހެ އެހެންކަމުން އެ رَدّ ކުރެވިގެންވާ ފަރާތެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

مَتْرُوك حَدِيْث އަދި، ދޮގުހަދާކަމަށް تُهْمَة ކުރެވޭ ބޭކަލު رَاوِي އެކަމަށް عِلْم ވާހުން އެއްބަސްވެވޭ رَاوِي އެއް، رِوَى ކުރާ حَدِيْث އެވެ. ފަހެ އެ حَدِيْث ވަނީ ދޫކޮށްލެވި رَدّ ކުރެވިގެންނެވެ.[37]

***

[37] މި بَيْت ގައި ބަޔާންކުރެވިފައިވަނީ مَتْرُوك حَدِيْث ގެ ވާހަކައެވެ.

32- وَالْكَذِبُ الْمُخْتَلَقُ الْمَصْنُوعُ *** عَلَىٰ النَّبِيِّ فَذَلِكَ الْمَوضُوعُ

لَفْظِي مَعْنَى:

وَالْكَذِبُ: އަދި ދޮގު.

الْمُخْتَلَقُ: ހަދައިގަތުމާ.

الْمَصْنُوعُ: އުފައްދާފައިވާ.

عَلَىٰ: މައްޗަށް.

النَّبِيِّ: نَبِيّ ގެ.

فَذَلِكَ: ފަހެ އެއީ.

الْمَوضُوعُ: الْمَوْضُوْع އެވެ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އަދި نَبِيّ ގެ މައްޗަށް ދޮގުހަދައި، ހަދައިގަތުމާ، އުފައްދާފައިވާ حَدِيْث އަކީ، ފަހެ އެއީ الْمَوْضُوْع އެވެ.

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

އަދި نَبِيّ ﷺ ގެ މައްޗަށް އެކަލޭގެފާނު حَدِيْث ކުރައްވާފައިނުވާ ހަދައިގަތުމާ ދޮގު بُهْتَان ތަކެއް އެއީ مَوْضُوْع حَدِيْث އެވެ.[38]

***

[38] މި بَيْت ގައި މިނަންގަނޑުވެސް، مَوْضُوْع حَدِيْث ގެ ވާހަކައެވެ.

33- وَقَدْ أَتَتْ كَالْجَوْهَرِ الْمَكْنُونِ *** سَمَّيْتُهَا: «مَنْظُومَةَ الْبَيْقُونِي»

لَفْظِي مَعْنَى:

وَقَدْ: އަދި ގައިމު.

أَتَتْ: އައީ.

كَالْجَوْهَرِ: ޖަވްހަރު އެއްފަދަ.

الْمَكْنُوْنِ: ފޮރުވި ރައްކާތެރިކުރެވިގެންވާ.

سَمَّيْتُهَا: އެއަށް އަހުރެން ނަންދިނީމު.

«مَنْظُوْمَةَ: مَنْظُوْمَة.

الْبَيْقُوْنِي»: الْبَيْقُوْنِي ގެ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

އަދި ފޮރުވި ރައްކާތެރިކުރެވިގެންވާ ޖަވްހަރު އެއް (އެބަހީ: ޖަވާހަރު އެއްފަދައިން) މި އައީއެވެ. އަދި އެއަށް އަހުރެން ނަންދިނީމެވެ: «مَنْظُوْمَةُ الْبَيْقُوْنِي އެވެ.»

تَفْصِيْلِي مَعْنَى:

މިއީ ރައްކާތެރިކުރެވިފައިވާ އަގުހުރި ޖަވާހަރު އެއް ފަދައިން އައިސްފައިވާ ގޮތް بَيْت ތަކެކެވެ. މިތަން (އެބަހީ: މިގޮތް بَيْت ތައް) «مَنْظُوْمَةُ الْبَيْقُوْنِي» ގެ ނަމުން އަހުރެން ނަންދިނީމެވެ.[39]

***

---

[39] މި بَيْت ގައި މިވަނީ، مُؤَلِّف މިގޮތް بَيْت އަށް ދެއްކި ނަން بَيَان ކޮށްދެއްވާ. مَنْظُوْمَة އަކީ، ވަކި تَرْتِيْب އަކަށް تَرْتِيْب ކުރެވި، ވަކި نَظْم އަކަށް نِظَام ކުރެވި، ގޮތެއް ފަދައިން އެތުރިފައިވާ ލިޔުމެކެވެ.

34- فَوْقَ الثَّلاثِينَ بِأَرْبَعٍ أَتَتْ *** أَبْيَاتُهَا، ثُمَّ بِخَيْرٍ خُتِمَتْ

لَفْظِي مَعْنَى:

فَوْقَ: މަތީގައި.

الثَّلاثِينَ: ތިރީސް.

بِأَرْبَعٍ: ހަތަރަކުން.

أَتَتْ: އައީ.

أَبْيَاتُهَا: ރާގެ بَيْت ތައް.

ثُمَّ: ދެން.

بِخَيْرٍ: ހެޔޮކަމުން.

خُتِمَتْ: އެ ختم ވިއީ.

***

إِجْمَالِي مَعْنَى:

ތިރީހަށްވުރެ މަތިން ހަތަރު (އެބަހީ: ތިރީސް ހަތަރު بَيْت ން) ރާގެ بَيْت ތައް އައެވެ. ދެން ހެޔޮކަމާއެކު މި ختم ވެ ނިމުނެވެ.

تَفْصِيلِي مَعْنَى:

މި ޢެން بَيْت ގައި އެކުލެވިގެންވަނީ 34 بَيْت އެވެ. ބައިތަކަކަށް ދެ (بَيْت ތައް) އަތުވެއްޖެއެވެ. ދެން الله تَعالَى ގެ ހެޔޮމިންވަރުފުޅާއެކު، މިޢެން މިވަނީ ختم ވެ ނިމިފައެވެ.[40]

***

[40] މި بَيْت ގައި މިވަނީ، މިޢެން بَيْت ގެ عَدَد އާއި ޢެން بَيْت ނިންމާލުމުގެވެ. އެގޮތުން، މިހާ حِسَاب ނުން مَنْظُومَةُ الْبَيْقُوْنِي ނިމި ފުރިހަމަވީއެވެ.

فِهْرِس

الْمَنْظُوْمَةُ الْبَيْقُوْنِيَّةُ 2

تَرْجَمَة އާ ބޭނުން بَيَان ދެން 5

مُؤَلِّف ގެ ނުން تَعَارَف ދެން 6

1- أَبْدَأُ بِالْحَمْدِ مُصَلِّيًا عَلَى *** مُحَمَّدٍ خَيْرِ نَبِيٍّ أُرْسِلَا 9

2- وَذِيْ مِنَ اقْسَامِ الْحَدِيثِ عِدَّهْ *** وَكُلُّ وَاحِدٍ أَتَى وَحَدَّهْ 10

3- أَوَّلُهَا: الصَّحِيحُ وَهْوَ مَا اتَّصَلْ *** إِسْنَادُهُ وَلَمْ يَشِذَّ أَوْ يُعَلْ 11

4- يَرْوِيهِ عَدْلٌ ضَابِطٌ عَنْ مِثْلِهِ *** مُعْتَمَدٌ فِي ضَبْطِهِ وَنَقْلِهِ 12

5- وَالْحَسَنُ الْمَعْرُوفُ طُرْقًا وَغَدَتْ *** رِجَالُهُ لَا كَالصَّحِيحِ اشْتَهَرَتْ 13

6- وكُلُّ مَا عَنْ رُتْبَةِ الْحُسْنِ قَصُرْ *** فَهْوَ الضَّعِيفُ وَهْوَ أَقْسَامًا كُثُرْ 14

7- وَمَا أُضِيفَ لِلنَّبِيِّ الْمَرْفُوعُ *** وَمَا لِتَابِعٍ هُوَ الْمَقْطُوعُ 15

8- وَالْمُسْنَدُ الْمُتَّصِلُ الْإِسْنَادِ مِنْ *** رَاوِيهِ حَتَّى الْمُصْطَفَىٰ وَلَمْ يَبِنْ 16

9- وَمَا بِسَمْعِ كُلِّ رَاوٍ يَتَّصِلْ *** إِسْنَادُهُ لِلْمُصْطَفَىٰ فَالْمُتَّصِلْ 17

10- مُسَلْسَلٌ قُلْ مَا عَلَى وَصْفٍ أَتَى *** مِثْلُ: أَمَا وَاللهِ أَنْبَانِي الْفَتَىٰ 18

11- كَذَاكَ قَدْ حَدَّثَنِيهِ قَائِمَا *** أَوْ بَعْدَ أَنْ حَدَّثَنِي تَبَسَّمَا 19

12- عَزِيزُ مَرْوِي اثْنَيْنِ أَوْ ثَلَاثَهْ *** مَشْهُورُ مَرْوِي فَوْقَ مَا ثَلَاثَهْ 20

13- مُعَنْعَنٌ كَعَنْ سَعِيدٍ عَنْ كَرَمْ *** وَمُبْهَمٌ مَا فِيهِ رَاوٍ لَمْ يُسَمْ 21

14- وَكُلُّ مَا قَلَّتْ رِجَالُهُ عَلَا *** وَضِدُّهُ ذَاكَ الَّذِي قَدْ نَزَلَا 22

15- وَمَا أَضَفْتَهُ إِلَى الْأَصْحَابِ مِنْ *** قَوْلٍ وَفِعْلٍ فَهْوَ مَوْقُوفٌ زُكِنْ 23

16- وَمُرْسَلٌ مِنْهُ الصَّحَابِيُّ سَقَطْ *** وَقُلْ: غَرِيبٌ مَا رَوَى رَاوٍ فَقَطْ 24

17- وَكُلُّ مَا لَمْ يَتَّصِلْ بِحَالِ *** إِسْنَادُهُ مُنْقَطِعُ الأَوْصَالِ 25
18- وَالْمُعْضَلُ السَّاقِطُ مِنْهُ اثْنَانِ *** وَمَا أَتَىٰ مُدَلَّسًا نَوْعَانِ 26
19- الأَوَّلُ: الإِسْقَاطُ لِلشَّيْخِ وَأَنْ *** يَنْقُلَ مِمَّنْ فَوْقَهُ بِعَنْ وَأَنْ 27
20- وَالثَّانِ: لَا يُسْقِطُهُ لَكِنْ يَصِفْ *** أَوْصَافَهُ بِمَا بِهِ لَا يَنْعَرِفْ 28
21- وَمَا يُخَالِفْ ثِقَةٌ فِيهِ الْمَلَا *** فَالشَّاذُ، وَالْمَقْلُوبُ قِسْمَانِ تَلَا 29
22- إِبْدَالُ رَاوٍ مَا بِرَاوٍ قِسْمُ *** وَقَلْبُ إِسْنَادٍ لِمَتْنٍ قِسْمُ 30
23- وَالْفَرْدُ مَا قَيَّدْتَّهُ بِثِقَةِ *** أَوْ جَمْعٍ أَوْ قَصْرٍ عَلَى رِوَايَةِ 31
24- وَمَا بِعِلَّةٍ غُمُوضٍ أَوْ خَفَا *** مُعَلَّلٌ عِنْدَهُمُ قَدْ عُرِفَا 32
25- وَذُو اخْتِلَافِ سَنَدٍ أَوْ مَتْنِ *** مُضْطَرِبٌ عِنْدَ أُهَيْلِ الفَنِّ 33
26- وَالْمُدْرَجَاتُ فِي الحَدِيثِ مَا أَتَتْ *** مِنْ بَعْضِ أَلْفَاظِ الرُّوَاةِ اتَّصَلَتْ 34
27- وَمَا رَوَىٰ كُلُّ قَرِينٍ عَنْ أَخِهْ *** مُدَبَّجٌ فَاعْرِفْهُ حَقًّا وَانْتَخِهْ 35
28- مُتَّفِقٌ لَفْظًا وَخَطًّا مُتَّفِقْ *** وَضِدُّهُ فِيمَا ذَكَرْنَا الْمُفْتَرِقْ 36
29- مُؤْتَلِفٌ مُتَّفِقُ الخَطِّ فَقَطْ *** وَضِدُّهُ مُخْتَلِفٌ فَاخْشَ الغَلَطْ 37
30- وَالْمُنْكَرُ الفَرْدُ بِهِ رَاوٍ غَدَا *** تَعْدِيلُهُ لَا يَحْمِلُ التَّفَرُّدَا 38
31- مَتْرُوكُهُ مَا وَاحِدٌ بِهِ انْفَرَدْ *** وَأَجْمَعُوا لِضَعْفِهِ فَهْوَ كَرَدْ 39
32- وَالْكَذِبُ الْمُخْتَلَقُ الْمَصْنُوعُ *** عَلَىٰ النَّبِيِّ فَذَلِكَ الْمَوضُوعُ 40
33- وَقَدْ أَتَتْ كَالْجَوْهَرِ الْمَكْنُونِ *** سَمَّيْتُهَا: «مَنْظُومَةَ الْبَيْقُونِي» 41
34- فَوْقَ الثَّلَاثِينَ بِأَرْبَعٍ أَتَتْ *** أَبْيَاتُهَا، ثُمَّ بِخَيْرٍ خُتِمَتْ 42
فِهْرِس 43

***

البيقونية

مركز الميزان

މަރުކަޒުލް މީޒާން